

LIK KRISTA PATNIKA U DJELIMA MARKA MARULIĆA

Mladen Parlov

Djela Marka Marulića uglavnom su religioznog karaktera i biblijskog nadahnuća. Ako bi se unutar njihove religioznosti tražila dalja odrednica, to bi, čini nam se, bio izraziti kristocentrizam Marulićevih djela. Doista, kristocentrizam je odrednica koja se lako uočava u mnogima od njih. I ne samo ukoliko je Krist tema dotičnog djela (npr. *De humilitate et gloria Christi*, *De imitatione Christi* itd.), nego ako je lik tj. osoba Krista os oko koje se vrti svaka druga tema Marulićevih djela, pa čak i njegov život¹. Lik Krista u Marulićevim djelima, tj. Marulićevo shvaćanje osobe Isusa Krista i njegove uloge u povijesti spasenja, ovisi o više različitih čimbenika. Ponajprije o teološko–duhovnim kretanjima njegova vremena kojima je Marulić bio izložen. Potom, velik utjecaj na Marulićevo poimanje Krista treba svakako pripisati i njegovoj osobnoj teološkoj spoznaji. Marulić je, kako nam se čini, »samouki« teolog. Njegova teologija nije sistematična. On se koristi raznim teologijama i teološkim sustavima ovisno o tome što zadana tema i momenat zahtijevaju. Tako u njega susrećemo tomizam i anselmijanizam, izvorno franjevaštvo te *devotio moderna*, a osobito biblijsku te patrističku teologiju i duhovnost koje su okrenute konkretnom životu, kao što je uostalom i većina Marulićevih spisa. Naravno, određen utjecaj, i to ne malen, na njegovo poimanje Krista odigrala je i onodobna pučka pobožnost (obilježena izvornim franjevaštvom ili bolje reći pod izravnim utjecajem sv. Franje), koja se u nekim oblicima (kao npr. pobožnost Presvetoj krvi Kristovoj, pobožnost ranama Kristovim, instrumentima Kristove muke, euharistijska pobožnost itd.) susreće na

¹ Dovoljno je, primjerice, pročitati njegova pisma da bi se uočilo koliku ulogu ima Krist u njegovu životu (usp. M. MARULIĆ, *Sedam pisama*, U *Colloquia Marvliana I*, Književni krug, Split 1992, str. 34–53).

brojnim stranicama njegovih djela i koje je on širitelj i promicatelj. Sve ovo treba imati na umu želi li se pristupiti »kristološko–kristocentričnom« čitanju Marulićevih djela. Pokušat ćemo, dakle, kristocentričnost Marulićevih djela svesti pod zajednički nazivnik, odnosno otkriti nit vodilju Marulićeve misli. Obraditi jednog autora i njegovu misao, a ne voditi računa o kontekstu u kojem je živio i radio, znači kretati se po vrlo klizavu terenu s velikom vjerojatnošću da se i poklizne. Stoga, prije nego što pristupimo obradi središnjeg lika (lik Krista patnika) u Marulićevim djelima, pokušat ćemo ukratko predstaviti najprije lik Krista općenito, a potom i lik Krista patnika, onako kako ga je poimala onodobna teologija i duhovnost.

1. LIK KRISTA U TEOLOŠKOJ REFLEKSIJI I DUHOVNOSTI MARULIĆEVA VREMENA

Zalaz srednjeg vijeka koincidira sa zalazom teologije, osobito one skolastičke, koja je daleko od vrhunaca što su ih dostigli najistaknutiji predstavnici skolastičke teologije sv. Toma Akvinski i sv. Bonaventura. Ipak, kada je riječ o prisutnosti i ulozi Krista tj. kristocentrizmu, bilo u teologiji bilo u duhovnosti kasnoga srednjeg vijeka, treba reći da su kategorije u kojima se one izražavaju još uvijek one srednjovjekovne.² Općenito govoreći, teolozi tadašnjih novih teoloških škola³ nadahnjuju se na skolastičkoj teologiji, ponavljajući stvari već rečene te rijetko donoseći nešto novo. Doista, mnogi skolastički teolozi završili su u isprazni formalizam, njihove rasprave »*postale su prigoda za iskazivanje vlastitog talenta u dokazivanju ispraznih teza, koje su, daleko od stvarnosti, prestale biti sredstvo u potrazi za istinom pomoću slobodne rasprave*«. ⁴ Najteži defekt predstavljala je pedantna teološka preciznost koja je uzrokovala suprotan učinak, naime nesigurnost

² O liku Krista u teologiji i duhovnosti kasnoga srednjeg vijeka ne postoji baš obilna bibliografija. Vrijedni su doprinosi: P. HINZ, *Deus homo. Band II. Von der romanik bis zum Ausgang der Renaissance*, Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1971, osobito str. 109–117; A. BLASUCCI, *Cristocentrismo. Panorama della presenza di Cristo nella storia di spiritualità*, u: AA. VV., *Gesù Cristo, mistero e presenza* (a cura di E. Ancilli), Teresianum, Roma 1971, str. 446–491; P. CODA – J. CASTELLANO CERVERA, *La comprensione di Gesù Cristo nella teologia e nella spiritualità del Medioevo e dell'epoca moderna*, u: AA. VV., *Gesù Cristo*, Città Nuova Editrice, Roma 1984, str. 155–213, osobito str. 193–200; P. DENIS, *Le Christ étendard. L'Homme–Dieu au tems des Réformes 1500–1565*, Les éditions du Cerf, Paris 1987; J. PELIKAN, *Gesù nella storia*, Editori Laterza, Bari 1989; B. SECONDIN, *Alla luce del suo volto, I. Lo splendore*, Edizioni Dehoniane Bologna 1989, str. 225–234; E. VILANOVA, *Storia della teologia cristiana, Borla, ROMA 1994, STR. 48–76*.

³ S obzirom na teološke škole kasnoga srednjeg vijeka vidi: M. GRABMANN, *Storia della teologia cattolica. Dalla fine dell'epoca patristica ai tempi nostri*, Vita e pensiero, Milano 1939, osobito str. 132–173.

⁴ G. MARTINA, *Storia della Chiesa da Lutero ai nostri giorni, I. L'età della Riforma*, Morcelliana, Brescia 1993., str. 107.

na teološkom polju, tako da se više nije razlikovala prava vjera, tj. božanska objava, od brojnih teoloških mišljenja. Različite teološke škole predstavljale su vlastita teološka rješenja kao jedino valjana, a sva su druga proglašavana skoro herezama, što je, dakako, širilo veliku nesigurnost koja je osobito uznemirivala vjerni narod.⁵

Naravno, takva situacija uzrokovala je bezbrojne prigovore kako crkvenih vlasti tako i brojnih humanista. Osobito ovi posljednji odbijali su finese skolastičke teologije predlažući povratak Svetome pismu i otačkoj teologiji, ukoliko su ovi mogli osigurati živ odnos s Kristom evanđelja. U tom smislu humanisti su isticali potrebu da se pojedina teološka pitanja obrade bolje nego što je to učinila skolastička teologija prije njih. Tražio se dakle razvoj »pozitivne« teologije ukoliko je ova trebala insistirati na potrebi što intimnijeg i direktnijeg kontakta s izvorima vlastitima teologiji. Po tim humanistima, teološka zadaća bila je ustanoviti temelje kršćanske nauke tj. usmjeriti teološko istraživanje k izvorima, k Svetom pismu i Ocima.⁶ Povratkom izvorima htjeli su oživiti čistije kršćanstvo, tj. postići veću jednostavnost u obredima, iskreniju pobožnost, koja bi bila ubilježena apsolutnim povjerenjem u Kristovo milosrđe. U odnosu na srednjovjekovnu pobožnost, koja je tako često završavala u praznovjerju, kristocentizam koji su predložili humanisti doista se činio kao novost. Ipak, lik Krista unutar vizije kršćanstva što ju je predlagao određeni broj humanista, premda je poprimio nova značenja — kako ćemo vidjeti —, ipak je nastavio zauzimati mjesto koje mu je dodijelila srednjovjekovna pobožnost, tj. središnje mjesto. Premda su humanisti suprotstavili novost »'renascentia' njihova vremena 'barbarskoj' dekadenci srednjovjekovlja, njihovo divljenje i njihova pobožnost prema Isusu«, piše J. Pelikan, »ne bijaše ništa manja od bilo kojeg predstavnika srednjovjekovne teologije.«⁷ Pa ipak, razlike je bilo! U srednjem vijeku u centru kršćanskog života, duhovnosti, teologije i pobožnosti bio je lik Krista, pravog Boga i pravog čovjeka koji, s jedne strane, biva čašćen i zazivan kao Bog no, s druge, pogled vjernika bijaše uperen osobito na Kristovo čovječstvo, te na osobit način na otajstva Kristova rođenja i muke.⁸ Naprotiv, u humanističkoj misli Isus Krist nije bio promatran kroz otajstva svoga života, nego ga se promatralo i doživljavalo na apstraktan način.⁹ Isus Krist biva

⁵ Teološka nesigurnost prisutna je u mnogim spisima onog vremena. Osobito je znakovit Luterov slučaj, koji 1519. napisao: »*La teologia è ridotta a mere opinioni... tutto è così confuso, che non resta quasi alcuna certezza*« (citata preuzeta od G. MARTINA, *nav. dj.*, str. 108).

⁶ Usp. G. VILANOVA, *nav. dj.*, str. 52.

⁷ J. PELIKAN, *nav. dj.*, str. 168. Ipak, s obzirom na religioznost humanista postoje brojna i oprečna mišljenja. Primjerice, L. von Pastor dijeli humaniste na one kršćanske i poganske orijentacije te osuđuje ove druge skoro za sva zla kasnoga srednjeg vijeka (usp. *Storia dei Papi III*, Desclée – Editori Pontifici, Roma 1932, str. 110s). Drugi, npr. Toffanin predstavljaju humaniste kao vrlo religiozne (usp. *La religiosità dei humanisti*, Bologna 1950). Istina bi po trećima, kao obično, bila u sredini (usp. C. ANGELERI, *Il problema religioso del Rinascimento, Storia della Critica e Bibliografia*, Felice le Monnier, Firenze 1952; R. AUBENAS – R. RICARD, *L'Eglise et la Renaissance*, Paris 1951).

⁸ O razumijevanju otajstva Krista u srednjovjekovnoj teologiji i duhovnosti vidi: P. CODA – J. CASTELLANO CERVERA, *Nav. dj.*, str. 155–198.

viden kao učitelj prave mudrosti, veliki uzor za nasljedovanje, autor spasenja, onaj koji je naučavao jedan praktičan moral (*philosophia Christi*) preko kojeg je, ako ga se oživi, moguće izraziti dobrotu urođenu ljudskoj naravi tj. tako postići spasenje.¹⁰ Isusa Krista, jedini uzor koji treba slijediti te arhetip ljudskog ponašanja, treba tražiti i naći u evanđeljima koja postaju ključ za poznavanje Isusa. Isto tako Isus postaje ključ za razumijevanje pravog značenja evanđelja te Biblije u cijelosti. Po humanistima, pravo lice Isusa Krista ne nudi srednjovjekovna teologija, nego originalni tekstovi ukoliko su autentična vrela kršćanstva. Stoga teologija humanističkog vremena, viđena kao istraživanje autentičnog značenja božanske poruke, postaje istoznačna svetopisamskoj egzegezi, a njena se metodologija prebacuje na područje filologije. Eto zbog čega su humanistički studiji (*»bonae litterae«*) zauzimali tako istaknuto mjesto u humanističkom poimanju života uopće. Kroz humanistički studij evanđelja te primjenu istih literarno–filoloških metoda kojima su se neki humanisti koristili za tekstove antičke klasike na svetopisamske tekstove, čitatelj je mogao otkriti pravo značenje evanđelja te tako naučiti *»riječi života«* koje je Isus izgovorio. Meditacija i studij Pisama u kojima se susreće Isus postaju obveza svakog kršćanina, što je on ne može ispuniti ako ne pomoću gramatike i drugih slobodnih umijeća (*»artes liberales«*), koje mu pomažu na ispravan način interpretirati *»figure«* i *»sjene«* Svetoga pisma te tako doseći duhovni smisao Svetoga pisma. U tom smislu ovakav humanistički pristup Svetom

⁹ Erazmo Rotterdamski je emblematičan primjer za ovakvo apstraktno shvaćanje Krista. On piše: *»Non credere che 'Cristo' sia una parola vuota: e nient' altro che la carità, la semplicità, la pienezza, la purità e, in breve, tutto ciò ch'egli ha insegnato«* (*Enchiridion, 4° canone*, str. 155. Citat je iz najnovijeg talijanskog izdanja: A. M. ERBA, *L'umanesimo spirituale. L'Enchiridion di Erasmo di Rotterdam*, Edizioni Studium, Roma 1994).

¹⁰ E. ORLANDINI TREVANO primjećuje da se *philosophia Christi* *»configura come comprensione e insieme attuazione dei principi evangelici; e per questo che essa risiede più nei sentimenti che nei sillogismi, e vita più che disputa, conversione più che ragionamento, ispirazione più che erudizione. Pertanto essa, assimilata in un primo tempo alla stessa dottrina evangelica, viene poi esplicitamente definita instauratio bene conditae naturae, vale a dire rifondazione, rinnovamento dell'autentica, originaria natura buona dell'uomo«* (*Introduzione*, u: ERASMO DA ROTTERDAM, *La formazione cristiana dell'uomo*, Rusconi, Milano 1989, str. 53–54). No, upravo će *instauratio »bene conditae naturae«* postati jedan od razloga za kritiku humanista budući da, kako piše J. AUMANN, *»attraverso il loro studio intenso dei classici greci e latini, si formarono un'opinione errata sulla bontà innata dell'uomo, con il risultato che stimarono poco gli effetti del peccato originale e la necessità per l'uomo della mortificazione e del rinnegamento di se«* (*Sommario di storia della spiritualità*, Edizioni Dehoniane, Napoli 1986, str. 276). Kod Marulića ne postoji opasnost od ovakve kritike. Naime, premda piše o ljudskoj urođenoj dobroti (usp. *Ev III*, 24), ipak ističe krhkost ljudske naravi ranjene grijehom te inzistira na mrtvljenju i oštroj askezi kao sredstvima neophodnim za jačanje ljudske naravi u borbi protiv grijeha, te istovremeno naglašava primat Božje milosti (usp. primjerice *De hum.*, str. 91, 206; *Ev. I*, 16 str. 104; *I*, 17 str. 109; *I*, 18 str. 113 itd.). N. B. Brojevi stranica ovdje i dalje u tekstu odnose se na izdanja pojedinih latinskih Marulićevih djela u ediciji Sabrana djela Marka Marulića / *Marci Maruli Opera omnia* (Književni krug Split, 1984–); prijevod s latinskoga: Branimir Glavičić.

pismu nastavak je posla koji su već dobrim dijelom obavili sveti Oci.¹¹ Dakle, lozinka bijaše »*ad fontes!*«, natrag k Svetome pismu i Ocima, jer se u njima (tj. u pismima) i kod njih (tj. kod Otaca, jer je njihovo tumačenje Svetoga pisma mjerodavno) nalaze norme kako živjeti. Upravo načelo *ad fontes* imalo je u mnogim slučajevima dalekosežno značenje; mnogi humanisti vjerovali su da su pronašli u Bibliji, osobito u Novom zavjetu, a ne u crkvenim dogmama i teologiji (skolastičkoj) »*pobožne sentimentalne utjehe, visoka moralna načela, odjeke čovječnosti ili predosjećaj uzvišenja čovjeka u cilju njegova imanentnog pobožanstvenjenja*«. ¹² Za taj cilj jako dobro im je poslužio lik čovjeka Isusa shvaćena kao prvaka cijelog niza učitelja koji su naučavali put izvrsnog moralizma. Odatle su proizlazili i pokušaji pojedinih humanista (npr. M. Ficina i Pica della Mirandole) da pomire kršćanstvo s poganstvom.¹³ Odbacujući skolastičku teologiju, kršćanski humanisti odbacili su, nažalost, i uzvišeni Kristov lik onako kako ga je predstavljala srednjovjekovna teologija i duhovnost. Naravno da se to negativno odrazilo i na humanističku teologiju.¹⁴

¹¹ U ovome bi, prema G. Vilanovi, ležao velik doprinos humanista razvoju teologije. On primjećuje da »*l'umanesimo italiano del Rinascimento ha rappresentato un valore di importanza decisiva nella catena dei successivi contributi delle diverse epoche. Da una parte, si sono messi Platone e i suoi discepoli al servizio della fede cristiana, intento per nulla disprezzabile, e dall'altra le vane dispute teologiche della scolastica decadente sono sostituite – purtroppo temporaneamente – dallo studio della Bibbia e dei Padri, che piu tardi – con Erasmo e Lutero – diverrà la base della teologia rinnovata cui si anelava*« (Nav. dj., str. 68).

¹² E. VILANOVA, Nav. dj., str. 54.

¹³ U poglavlju posvećenu teologiji humanista E. DELARUELLE, E.–R. LABANDE i P. OURLIAC pišu da, po humanistima, »*i pagani insegnavano verità che non si trovano nella Scrittura... Alcuni (humanisti) spinsero la loro benevolenza per il pensiero antico fino a un concordismo che, ad altri, parve eccessivo*«, tj. stavili su »*il paganesimo e il cristianesimo sullo stesso piano, supponendo che l'eroe e il santo si equivalgono. E' logico, zaključuju autori, che, a fronte a simili esagerazioni, sorgessero reazioni da molte parti*« (Storia della Chiesa XIV/3, La Chiesa al tempo del grande scisma e della crisi conciliare (1378–1499), Editrice SAIE, Torino 1981., str. 1389–1390). Podsjetimo da je jedan od onih koji su žestoko reagirali bio i naš Marulić koji je, u svojoj knjizi *Dialogus de laudibus Herculis*, stavio najmanje kršćansko kreposno djelo iznad svih djela poganskog heroja (Herkula).

¹⁴ S obzirom na teologiju humanista J. –P. MASSAUT primjećuje da »*Les humanistes, par définition, ne pouvaient être que de mauvais théologiens et même opposés à la théologie. Leurs professions de foi ne pouvaient s'intégrer de façon homogène dans leur pensée.*

Leurs oeuvres religieuses, sincères peut-être, ne pouvaient qu'être vides de substance, étrangères au dogme et finalement tout humaines. Ainsi, dans le plus grand des théologiens et des spirituels humanistes, Érasme, on vit trop souvent un chrétien malgré lui et un païen qui s'ignore. Il avait beau citer saint Paul, il pensait comme Cicéron!« (Humanisme et spiritualité chez Erazme, u: *Dictionnaire de Spiritualité VII*, 1027–1028. Dalje u tekstu DS).

Interes za čovjeka i za razvoj pojedinca, kao središnje teme renesanse na prijelazu u Cinquecento, potaknuli su mnoge humaniste da vide u Isusu čovjeka posebnog, jedinstvenog i vrijednog divljenja, koji je, kao izvrsni učitelj morala, ponudio nauku (*philosophia Christi*) koja je imala za svrhu još više oplemeniti urođenu ljudsku dobrotu. Ukratko, živeći prema *philosophia Christi* čovjek je imao mogućnost preporoditi se u Kristu tj. u sebi reproducirati sliku svog Stvoritelja, što je, u konačnici, značilo utjeloviti ideal univerzalnog Čovjeka.¹⁵ Kristov lik univerzalnog Čovjeka našao je pun izričaj u teološkoj misli humanista i u renesansnoj umjetnosti; ipak, ne gubeći ništa od svoje spasiteljske uloge (Isus – Spasitelj) te od svojeg božanstva (Isus – Sin božji).¹⁶ I umjetnost se, sa svoje strane, potrudila predstaviti utjelovljenje i samog Isusa »ne više na svetačko–mistički način, nego s posvemašnjom prirodnošću, uključivši i tjelesne elemente: predstavljena nagost Djeteta ili Raspetoga nije označavala nedostatak poštovanja, nego potvrdu potpune istine o Čovjeku–Bogu«. ¹⁷

Kontemplacija lika Kristova u teologiji i duhovnosti na prijelazu u Cinquecento, s osobitom pažnjom prema njegovoj muc i velikom pobožnošću prema njegovoj stvarnoj prisutnosti u Euharistiji, služila je za evangelizaciju života u Crkvi, nudeći tako i širokim slojevima vjernika pristup dubljem poznavanju Krista. Ipak treba reći da je na prijelazu u Cinquecento, više od kristologije teologa, humanista i duhovnih učitelja, prevladavao pučki način kontemplacije Kristova lika, i to preko različitih pobožnosti, različitih vidova umjetnosti te kršćanskog života koji je težio nasljedovanju Krista i velikom pouzdanju u zasluge Kristove muke i otkupiteljske smrti.¹⁸ Nasljedovanje Krista tj. vježbanje u krepostima kao načinu da se nanovo oživi Kristov život u životu krštenika postaje temeljni program cijelog jednog duhovnog pokreta (*devotio moderna*) kojem je pripadao i Marulić.¹⁹

¹⁵ O idealu »univerzalnog čovjeka« u vremenu renesanse J. PELIKAN primjećuje da »l'appelativo di Uomo Universale che è stato... slogan del Rinascimento e che gli umanisti non soltanto usarono ma cercarono di incarnare, può essere un compendio della collocazione che il Rinascimento penso per Gesù e che l'arte gli accordò in quanto egli solo era stato 'uomo singolare' e 'uomo unico', nel senso stretto e totale della parola. Infatti, Uomo Universale era stato il suo apelativo usato lungo tutta la tradizione cristiana, e il Rinascimento lo fece suo« (Nav. dj., str. 168).

¹⁶ Ovome u prilog dosta je podsjetiti, s jedne strane, na Danteovu *Divina Commedia*, koja opisuje Svjetlo i Ljubav ukoliko su došli po Isusu, Univerzalnog Čovjeku, Sinu Božjemu i Marijini; te s druge strane na slike Domenikosa Theotokopulosa, El Greca, koji je svojim portretima Isusa načinio sintezu mističkih, umjetničkih i teoloških tradicija nudeći lik Isusa Univerzalnog Čovjeka (usp. J. PELIKAN, Nav. dj., str. 170–174).

¹⁷ B. SECONDIN, Nav. dj., str. 230–231.

¹⁸ O pučkom poimanju Kristova otajstva na prijelazu u Cinquecento vidi P. CODA – J. CASTELLANO CERVERA, Nav. dj., str. 213 s.

¹⁹ Duhovni pokret *devotio moderna* nastao je početkom 14. stoljeća na području današnje Nizozemske. U početku laički pokret (braća i sestre) s vremenom uključuje i svećenike (kanonike te redovnike augustinjance) koji su i dali najveće plodove tog pokreta (djelo *De imitatione Christi*). Vrlo brzo pokret se širi na susjednu Njemačku, no pojavom i jačanjem protestantizma polako nestaje, te se gasi. Ipak je *devotio moderna* našla odjeka

U svagdašnjem životu na prijelazu u Cinquecento središnje mjesto, kako smo rekli, pripadalo je Kristu shvaćenu kao stožeru cjelokupne ljudske povijesti. Zalaz skolastike, na pragu nove epohe, nije dakle značio umanjeње Kristove uloge tj. kristocentrizma u svagdašnjem životu kasnosrednjovjekovnog društva, nego je naprotiv on bio još izraženiji.²⁰ Doista, za vrijeme zalaza srednjeg vijeka nije bilo značajnijih kristoloških hereza te crkveno učiteljstvo nije trebalo intervenirati u obranu Kristova bilo božanstva bilo čovještva. I samo crkveno učiteljstvo očuvalo je Kristov lik koji je proizišao iz srednjovjekovne teologije i duhovnosti; naime, lik Krista, pravoga Boga i pravog čovjeka, predstavljen je prije svega u njegovoj spasiteljskoj ulozi (Krist je Spasitelj!).²¹

S obzirom na to, osobito na humanističko poimanje osobe Isusa Krista i njegova poslanja, Marko Marulić (humanista!) kao da ne pripada vlastitom vremenu. Tematika njegovih glavnih spisa, uspoređena s tematikom humanista njegovih suvremenika, korak je natrag u srednjovjekovlje, dakako ne u negativnom smislu. Stvarno, Marulić svojim spisima čini velik korak naprijed vrativši se na zdrave izvore biblijske, otačke, te srednjovjekovne teologije i duhovnosti. Njegovi spisi predstavljaju uzvišeni Kristov lik onako kako ga je predstavljala biblijska, otačka i srednjovjekovna teologija (bolje reći spisi sv. Tome) te srednjovjekovna duhovnost (sv. Bernard, izvorno franjevaštvo te religiozni pokret *devotio moderna*). Ako bismo listajući Marulićeva djela htjeli svesti Marulićevo poimanje Krista i njegova poslanja na likove tj. figure Krista (u Marulićevoj misli one izražavaju Kristovo poslanje), onda bi se te figure (likovi) mogli svesti na tri: *Christus Crucifixus*, *Christus Victor*, *Christus Iudex*. Sva tri lika obilježena su i određena kategorijom ljubavi, koja je jedna od daljnjih karakteristika Marulićevih djela. Nama je svrha obraditi Kristov lik patnika i raspetoga (koji je i najprisutniji u Marulićevim djelima), ostavljajući pak druge likove za neku drugu prigodu. Pokušat ćemo, dakako, s likom Krista patnika povezati i kategoriju ljubavi jer je

i u drugim europskim zemljama, premda ne uvijek s istoznačnim naglascima u duhovnosti, tako da danas autori (usp. A. HUERGA, *Devotio moderna*, u: *Dizionario enciclopedico della spiritualità/I*, Città Nuova Editrice, Roma 1992, str. 730–736) govore o nizozemskoj, njemačkoj, francuskoj te talijanskoj *devotio moderna*. Spisi Marka Marulića svjedoče da je pripadao ili, bolje reći, bio pod utjecajem talijanske *devotio moderna*, koju je obilježavao duh naglašene askeze te određeni antiintelektualizam.

²⁰ P. DENIS, primjerice, piše da »*Autour de 1500, le Christ n'est ni exalté, ni disputé. Il est intégré au paysage. Mais, et c'est ce qui compte pour notre propos, un changement s'annonce. Le temps qui s'achève, appelons-le le Moyen Age, est un temps d'équilibre: entre le religieux et le politique, entre le monde d'en haut et le monde d'en bas. Dans ce système harmonieux, le Christ a sa place. Elle est claire, indiscutée, sinon marginalement. Pas besoin de mettre le Christ en avant dans cet univers uniformément chrétien. Le fait remarquable à la veille de la Réforme est que, sans encore être rompu, cet équilibre est en train de se défaire. Le signe en est non pas, comme on pourrait s'y attendre, une diminution du sentiment religieux, mais au contraire son exacerbation*« (Nav. dj., str. 15).

²¹ Usp. P. CODA – J. CASTELLANO CERVERA, *Nav. dj.*, str. 212–213.

ljubav, u Marulićevoj misli, uzrok djelovanja, okvir i sredstvo djelovanja Krista patnika i rassetoga. Štoviše, Krist patnik jest ljubav!

Ne mislimo da ćemo ovim iscrpsti zadanu temu, a još manje Marulićev kristocentizam. Uz gore navedene likove, u Marulićevim djelima prisutni su i drugi Kristovi likovi: Krist Prosvjetitelj – *Christus Lux*, Krist Kralj – *Christus Rex*, Krist Spasitelj – *Christus Salvator* itd. Ipak, mišljenja smo da su tri lika, gore navedena, najprisutnija u Marulićevoj misli te da u sebi zaokružuju »trilogiju« Marulićeva poimanja otajstva Isusa Krista: Krist zemaljski, Krist nebeski te Krist eshatološki. Naravno, treba naglasiti da se radi o jednom jedincatom otajstvu Isusa Krista, koje je započelo utjelovljenjem, a svoje ispunjenje imaće u posljednji dan, u kojemu će se Krist – *Christus Victor* očitovati kao *Christus Iudex*, no prije je trebao, zbog ljubavi prema čovjeku, iskusiti patnju i smrt tj. postati *Christus Crucifixus*. Pokušat ćemo analizirajući Marulićeva djela te vodeći računa o pozadini njegove misli otkriti kako on doživljava i predstavlja lik Krista patnika i rassetoga.

2. CHRISTUS CRUCIFIXUS

»Da bi sačuvao krotkost duha i neporočnost života te postojanost u podnošenju svake teškoće što je uzrokuju nedaće, za kršćanina — smatram — nema ništa korisnije nego svakodnevno razmišljati o patnjama Spasitelja našega i Gospodina Krista što ih je podnio za nas, i o samoj njegovoj smrti na križu.«²²

Tako piše Marulić u predgovoru svojega djela *De humilitate et gloria Christi*, ili: *O poniženju i slavi Kristovoj*. Otajstvo Isusa Krista, i to Rassetoga, središnja je tema Marulićeva učenja koje će naći mjesto na mnogim stranicama njegovih latinskih i hrvatskih spisa. Izrazita prisutnost Krista Rassetoga u Marulićevim spisima,²³ čini se opravdava se duhovnim ozračjem Marulićeva vremena, njegovim teološko-duhovnim interesima te njegovom duhovnom pripadnošću. Najprije ćemo, dakle, izbližega pogledati sva tri čimbenika koja su utjecala na Marulićevo poimanje, a potom ćemo ponuditi kraću analizu Marulićevih spisa koji su posvećeni liku Krista patnika. Poslije će na red doći analiza sadržaja spisa posvećenih Kristovoj muc i patnji te analiza samih patnji, a završit ćemo s prikazom uloge koju je ljubav odigrala u otajstvu Krista patnika.

²² *De hum.* str. 57.

²³ Podsjetimo da je Krist Raseti središnja tema prve knjige (*Liber evangelicus*) Marulićeva najteološkijeg djela *De humilitate et gloria Christi*. Lik Krista Rassetoga susreće se na brojnim poglavljima *Evangelistara* (npr. III, 17; 24; VI, 9–10; VII, 19–23 itd.) te *De institutione* (V, 10). Lik Krista Rassetoga osobito je prisutan u hrvatskim spisima (usp. npr. u pjesmama *Svarh muke Isukarstove*, *Isukarst govori grišnikom*, *Od muke Isusove* itd.).

2.1. Pozadina Marulićeve misli

U Marulićevo vrijeme izvanredno jasno predstavlja se važnost otajstava Kristova života u pučkoj pobožnosti i uopće u duhovnosti te je u tome pogledu samo nastavak pozornosti koju je srednjovjekovna duhovnost posvećivala Kristovu čovječstvu.²⁴ Naravno, ne treba zaboraviti da su temelji postavljeni već u otačko doba. U srednjovjekovnom razdoblju »strast« je prema Kristovu čovječstvu velika zahvaljujući nadasve monaškom pokretu koji je Kristovo čovječstvo učinio glavnim instrumentom duhovnog uspona. Monaški pokret uvodi u život Crkve i važnost razmatranja *mysteria Christi*, ukoliko su tek prvi korak ka *imitatio Christi*. Premda je *humanitas Christi*, kako rekosmo, u središtu različitih škola duhovnosti,²⁵ ipak se s vremenom mijenja naglasak s jednog na drugo otajstvo Kristova života. Lik Krista–monaha, već u dvanaestom stoljeću, nije više mogao zadovoljiti mnoge pobožne osobe koje su tražile pobožnost i duhovnost prikladne svojoj situaciji i svojem načinu poimanja kršćanskog savršenstva. Stoga se otajstvu Kristova čovječstva pristupa iz drugoga kuta, tj. stavljaju se drugi naglasci u pobožnosti prema Kristovu čovječstvu. Osobito mjesto, u ovoj novoj orijentaciji prema Kristovu čovječstvu, pripada franjevačkoj duhovnosti koja upravo želi nasljedovati Krista u konkretnim otajstvima njegova života. Franjevačka pobožnost, osobito pod utjecajem sv. Franje, našla je karakteristične izričaje u afektivnom razmatranju otajstava koji najviše govore srcu: Kristovo rođenje, muka te smrt. Sveti Siromah vratio se evanđelju, nastojeći otkriti pravo Kristovo lice te ga nasljedovati. U tumačenje sine glosa Kristova života i nauka, pojam »nasljedovati« postaje stvarniji. Slijediti Gospodina, njegove stope, njegove primjere, imati iste osjećaje kao on, postaje program franjevačke duhovnosti, koji je riječi »imitatio« dao pun i stvarniji smisao. Činjenica da je izvorno franjevaštvo doslovno tumačilo Kristove riječi, očitovala je želju franjevaštva da se Kristov život i nauk i izvanjski očituju u životu učenika. Nikakvo čudo, dakle, ako je ovakav program imao velika odjeka u pučkoj pobožnosti srednjeg vijeka, koji je vlastitu želju za svetim izražavao kroz

²⁴ O ulozi Kristova čovječstva unutar različitih škola duhovnosti kroz povijest vidi: J. HOURLIER, *Humanité du Christ, II. Chez les spirituels médiévaux*, u: *DS VII*, 1053–1063; F. VANDENBROUCKE, *La spiritualità del Medioevo (XII–XVI secolo)*, Edizioni Dehoniane, Bologna 1991, str. 126–133 (franjevačka), 155–174 (dominikanska) itd.; A. GRILLMEIER, *Considerazione storica sui misteri di Gesù in generale*, u: *Mysterium Salutis vol. 6, L'evento Cristo*, Queriniana, Brescia 1971, str. 12–35; M. SERENTHA', *Gesù Cristo ieri, oggi e sempre. Saggio di cristologia*, Editrice Elle Di Ci, Torino 1988, str. 381s.; A. FLICK – M. ALSZEGHY, *Il mistero della croce, Saggio di teologia sistematica*, Queriniana, Brescia 1990, str. 121–155.

²⁵ M. Serenthà piše da »nel Medioevo la tematica dei 'misteri di Cristo' e fortemente presente nella pietà e nell'esperienza spirituale: da questo punto di vista sono particolarmente significativi da un lato la tradizione benedettina e la riflessione teologica monastica, che hanno sempre mantenuto una notevole attenzione ai 'misteria humilitatis Christi'; dall'altro il movimento originato da Francesco d'Assisi« (Nav. dj., str. 385).

različite pobožnosti, skoro sve obilježene izvornim franjevaštvom. To su, dakako, pobožnost prema Kristu na križu, prema Kristovim ranama, Kristovoj Presvetoj krvi, Kristovu imenu, prema Presvetoj euharistiji itd. Utjecaj izvornog franjevaštva osjetio se i u novom duhovnom pokretu *devotio moderna* kojem *imitatio humanitatis Christi* postaje središnji motiv. Ova nova pobožnost, predstavljena nadasve u knjizi *Nasljeduj Krista*²⁶ — a kao reakcija na pretjerani intelektualizam apstraktno mistike visokog srednjeg vijeka —, imala je velik utjecaj na duhovnost idućih stoljeća.²⁷

Pučka pobožnost Marulićeva vremena, ne imajući oslonca u teologiji koja, sa svoje strane, nije uspijevala ponuditi nove doprinose poznavanju uloge i lika Krista, okretala se je raznim religioznim praksama, umnoženima kao nikada prije, prepoznajući i priznajući u Kristu jedinog spasitelja. Središnje mjesto u raznim pučkim pobožnostima zauzimaio je lik Krista patnika, ukoliko je on svojim patnjama otvorio čovjeku put k božanskome.²⁸ Pogled vjernika ostajao je stoga fiksiran na Krista Bogočovjeka, s osobito naglašenim njegovim svetim čovještvo ako je bilo podvrgnuto patnji, muc i smrti. Prevladava, dakle, afektivni odnos nad etičnim zahtjevima vlastite vjere, iako se vjera izražavala na vrlo intenzivan način. Preko različitih pobožnosti, bilo onih koje su nikle iz liturgije, bilo folklornih,²⁹ vjerni puk je izražavao osobnu vjeru i osobni odnos prema Kristu koji je postao, upravo preko pobožnosti, njihov suvremenik.

²⁶ Prema nekim autorima (P. Coda i J. Castellano Cervera) knjiga *Nasljeduj Krista* pokušaj je interiorizacije duhovnog života. Knjiga se predstavlja kao slušanje Učitelja koji govori uzvišene istine te ih želi usaditi u glavu svojem slušatelju. Način meditacije koji predlaže knjigu *Nasljeduj Krista*, po njihovu mišljenju, »*si imporrà nei secoli posteriori nella meditazione metodica dei misteri di Cristo, in modo speciale della sua passione, e diventerà la forma caratteristica di accostarsi al mistero di Cristo, accanto ad altre espressioni misurate di pietà e di devozione*« (Nav. dj., str. 197–198).

²⁷ Kako lik Krista predstavlja knjiga *Nasljeduj Krista* vidi: F. VANDENBROUCKE, *Le Christ dans l'Imitation de Jésus-Christ*, u: *Vie spirituelle*, Paris n. 503 (1964), str. 276–290. O pokretu *devotio moderna* te njihovoj duhovnosti postoji obilna bibliografija. Kratak i dobar pregled temeljnih crta duhovnosti i *devotio moderna* može se naći kod: A. BLASUCCI, *La spiritualità del secondo Medioevo*, u: AA. VV. *La spiritualità del Medioevo*, Borla, Roma 1988, str. 451–462; P. DEBONGNIE, *Dévotion moderne*, u: *DS III*, 727–747; P. POURRAT, *La spiritualité chrétienne, Tome II. Moyen Age*, Paris 1946, str. 455–479. S obzirom na pokret *devotio moderna*, kao reakcija na renašsko–fiaminšku (njemačko–nizozemsku) mistiku, J. AUMANN primjećuje: »*il nuovo movimento (devotio moderna) ebbe il suo grande momento perché molti cristiani sinceri non si ritrovano nelle complicazioni speculative degli scrittori tedeschi e fiamminghi. La nuova tendenza offrì un tipo affettivo di spiritualità che rispondeva alle necessità dei cristiani, senza teorizzare eccessivamente sull'unione con Dio nei più alti stadi della vita mistica*« (Nav. dj., str. 246).

²⁸ Usp. P. DENIS, Nav. dj., str. 18: »*C'est par le Christ que l'on parvient à Dieu et dans le Christ, c'est l'humanité, réalité extérieure, qui sert de porte d'entrée... à sa divinité, réalité intérieure. Aussi bien, tous chrétiens, et pas seulement les ignorants, ont-ils d'images pour voir l'homme Jésus souffrant et mourant, et ainsi découvrir le Dieu présent en lui*«.

²⁹ Srednjovjekovna je pučka pobožnost, kako već rekosmo, općenito, a osobito u nekim svojim oblicima, pod velikim utjecajem franjevačke duhovnosti ili, bolje reći, sv. Franje. S obzirom na taj utjecaj P. CODA i J. CASTELLANO CERVERA primjećuju da su zahva-

Općenito se može reći da je na kraju srednjeg vijeka pučka pobožnost posebno okrenuta Kristovim patnjama, muci i njegovoj smrti, instrumentima Kristove muke te križu.³⁰ Ove pobožnosti su posvjedočene u raznim oblicima umjetnosti, ali i igara, propovijedanja i duhovnih traktata, časoslova, ukratko svega što je moglo izraziti pučku pobožnost. Narod je tražio u Kristovoj muci objašnjenje za vlastita stradanja te utjehu kako bi ih mogao podnijeti. Sve to je nalazio u Kristovu primjeru koji na sebe preuzima patnje i agoniju cijeloga svijeta te svakoga pojedinca, ali i izlazeći pobjednički iz vlastita groba, dariva sigurnost da je smrt pobijeđena. Mnogolike pobožnosti Kristove muke otkrivaju koliko je srednjovjekovni čovjek bio dirnut u svojem najintimnijem biću. Očito da sve pobožnosti, pogotovo u ratnom ozračju i u vremenu velikih bolesti te u iščekivanju sudnjeg dana, nisu zadugo mogle ostati u »brazdi« pravovjerja te su neke vrlo brzo bile označene elementima pretjeranog dolorizma i drugim morbidnim elementima. Ipak, sve su one bile okrenute Kristu, Bogočovjeku, koji otkupljuje svijet svojom patnjom i križem te pobjednički nadvladava smrt i izlazi iz groba.³¹ Ne čudi dakle ako je Kristova patnja, tj. lik Krista patnika i raspetoga bio razmatran u raznim oblicima pučke pobožnosti: *via crucis*, klanjanju i euharistijskoj procesiji, kult Raspetoga Krista biva prisutan u pučkoj praksi bičevanja. Potom pobožnost prema Isusu, velikom svećeniku, pobožnost Presvetom Srcu Isusovu, Presvetoj Krvi Kristovoj itd. Nadasve Krist na križu postaje najčešćim objektom pučke pobožnosti. Lik raspetoga Krista vidi se posvuda, tako da su »*pogledi svih bili upereni prema Raspetome koji otajstvo*

ljujući sv. Franji osoba Isusa Krista i njegovo evanđeosko naučavanje poprimili općepučku i socijalnu dimenziju u riječima franjevačkih propovjednika i to kroz karakteristične pobožnosti koje su poprimile oblike prilagođene psihologiji običnog puka. Krist siromašni i raspeti, naviješten od franjevačkog pokreta, postaje »*la consolazione dei poveri e degli afflitti ma e pure la loro speranza; e vivo e si rende vicino al popolo che soffre, indicando quali sono i veri valori della povertà, della libertà e della gioia, della comunione che in Cristo unifica tutti in una armonia 'fraterna', che raggiunge perfino le creature del cielo e della terra. Francesco, l'alter Christus, rimane il promotore di questo movimento che ha fatto del Cristo un contemporaneo degli uomini del Medioevo*« (Nav. dj., str. 187). Doprinos je sv. Frane obnovi Crkve i kršćanskoj duhovnosti nemjerljiv! Ne samo zato što je osnivač novog religiozno-duhovnog pokreta, nego jer Franjo, kao »*alter Christus*« — tako ga je »okrstio« papa Po XI—, stoji kao izvor kojem se uvijek iznova treba vraćati želi li se imati pomladenu Crkvu. Franjina duhovnost jest on sam, njegova osoba. On je kamen međaš novog doba (opširnije o Franjinu utjecaju na pučku pobožnost vidi: R. DELARUELLE, *L'influence de saint Francois d'Assise sur la piété populaire*, u: *Relazioni del X congresso internazionale di scienze storiche, III*, Roma 1953, str. 449–466, te na europsko društvo u cijelosti: R. MORGHEN, *Civiltà medioevale al tramonto, Saggi e studi sulla crisi di un'età*, Editori Laterza 1985, str. 71–91).

³⁰ Podsjetimo da je i naš Marulić, promicatelj pučke pobožnosti, posvetio vrlo dirljive i dosta brojne (378) stihove upravo instrumentima Kristove muke (konopcu, lancima, čavlima, trstici itd.) (usp. *Počinjje pokripljenje od devet korih angelskih*, u M. MARULIĆ, *Dijaloški i dramski tekstovi*, Književni krug, Split 1994, str. 139–152).

³¹ Usp. A. RAYEZ, *Humanité du Christ, III. Age d'or de la dévotion médiévale (14e–15e siècles)*, u: *DS VII*, 1070–1071.

otkupljenja čini trajno prisutnim u srcima vjernika«. ³² Premda lik Krista patnika i rassetoga, tako prisutan u pučkoj pobožnosti kasnog srednjeg vijeka, nije našao velik prostor u teološkim djelima, ³³ ipak to ne znači da učenici ljudi Marulićeva vremena nisu uopće imali interesa za ovakav Kristov lik ili da su možda istovremeno postojale dvije religije, naime ona učenih i ona običnog puka. ³⁴ U učenijim humanističkim krugovima, koji doduše ne posvećuju puno prostora liku Krista patnika, kristocentrična pobožnost bila je povezana s nastojanjem oko nasljedovanja Krista učitelja izvrsnog morala, te u pokušaju interiorizacije Kristove prisutnosti. U spisima našega Marulića, kako ćemo vidjeti, lik Krista rassetoga postaje ključ za razumijevanje cjelokupne njegove misli te se on u ovoj »sitnici« razlikuje od mnogih humanista, svojih suvremenika.

U Marulićevo vrijeme, rekosmo, nije više toliko prisutna pobožnost Kristovu rođenju i djetinjstvu, koliko pobožnost prema njegovoj mucu i smrti tj. naglasak je, prije svega, stavljen na Krista trpećega i rassetoga. Naravno, to ne znači da je postojao prekid s prethodnim razdobljem, već samo premještanje naglaska s jednog na drugo Kristovo otajstvo. ³⁵ Lik Krista rassetoga, proizišao iz pučke pobožnosti, našao je odjeka i kod Marulića, što se osobito osjeća u njegovim hrvatskim spisima. ³⁶ Zajednička karakteristika stihova te stranica posvećenih Kristu

³² P. CODA – J. CASTELLANO CERVERA, *Nav. dj.*, str. 194–195: »...*gli sguardi di tutti sono fissi nel Crocifisso che rende continuamente presente nel cuore dei fedeli il mistero della redenzione*«.

³³ Nedostatak teologije križa, u vremenu o kojem govorimo, osobito je naglašen od čuvenog katoličkog teologa H. U von BALTHASARA. On primjećuje da »*nonostante il grande impulso dei santi, nella teologia ufficiale (radi se o razdoblju između 1300. i 1700. god., o.m.), accanto alla soteriologia astratta, non riuscì ad affermarsi una effettiva teologia del Triduum Mortis. Come motivo sommario possiamo addurre il fatto che da una parte la teologia implicita dei santi si limitava ogni volta ad una particolare teologia 'affettiva' o 'spirituale', dall'altra rimaneva imbrigliata negli schemi antropocentrici dell'asceti e della purificazione che dominano ancora persino nel dottore della Chiesa Giovanni della Croce*« (*Mysterium paschale*, u: *Mysterium salutis 6, L'evento Cristo*, Queriniana, Brescia 1971, str. 200–201).

³⁴ R. MANSELLI piše da bi bila greška »*sentire la religiosità popolare come qualche cosa di nettamente distinta da quella colta. Come nella poesia popolare e nella poesia d'arte... non vi è differenza nella poesia, ma nelle forme della poesia stessa, come sue manifestazioni ed estrinsecazioni, così una è la religione... nella diversità delle sue forme*« (*Il soprannaturale e la religiosità popolare nel Medio Evo*, Edizioni Studium, Roma 1993, str. 4). Slično piše i P. DENIS, *Nav. dj.*, str. 16–18.

³⁵ S obzirom na rečeno, A. Rayez, završavajući svoj izvanredni članak, piše: »*Il est clair que l'humus de la dévotion et de la contemplation de l'humanité du Christ à la fin du moyen âge est sans contredit la doctrine des Pères et des maîtres des 11e–13e siècles, comme aussi l'expérience des mystiques... Tout concourt alors, certes par des chemins parfois inattendus et des méthodes pas toujours heureuses, – et cela va des Mystères aux traitées des mystiques –, à aider le peuple chrétien à s'attacher sensiblement puis spirituellement au Seigneur, à vivre en sa présence matérialisée puis intériorisée, enfin à l'imiter 'à la lettre' pour l'imiter ensuite en tout son être, bref l'aider à passer de l'image à l'Image*« (*Age d'or... DS VII*, 1095).

³⁶ Čini nam se da su stihovi posvećeni instrumentima Kristove muke (*Počinjje pokripljen'je od devetih kori angelskih*) te stihovi posvećeni susretu Krista ispaćena i njegove majke

raspetome, a koje su pod utjecajem pučke pobožnosti,³⁷ jest njihova velika afektivna obojenost kojoj je bila svrha proizvesti osjećaj krivnje (naime, grijesi su uzrok Kristovih patnji), pokajanje te obraćenje. Krist patnik i raspeti prikazan je prije svega kao čovjek, slab i bespomoćan, prepušten samovolji grešnika, no koji se istovremeno i svojevolumno dariva za spasenje ljudskog roda. Posljednji razlog koji je Krista doveo na križ tj. učinio ga Raspetim njegova je ljubav prema čovjeku.³⁸ Ta ljubav, dakako, traži da bude nasljedovana tj. da čovjek također odgovori sebedarjem.

Drugi je razlog izrazite prisutnosti lika Krista patnika i raspetoga u djelima Marka Marulića njegova teološka formacija. Naime, razočaran skolastičkom teologijom na zalazu srednjeg vijeka Marulić se, poput drugih humanista, utječe Svetom pismu koje postaje vrhovna norma cjelokupnog kršćanskog života te »temeljni izvor religiozne spoznaje«.³⁹ Središnja poruka cjelokupnoga Svetoga pisma jest Isus Krist! Marulić je napisao prekrasne stranice o Svetome pismu,⁴⁰

(*Svarh muke Isukarstove*) najočitiji plod pučke pobožnosti. Isto tako i Marulićevi stihovi iz *Slavića* (versi 273–384) te stihovi *Isukarst govori grišnikom* obilježeni su pučkom pobožnošću.

³⁷ Radi se o završnim stranicama *Liber euangelicus* knjige *De humilitate et gloria Christi*, a koje prikazuju Krista Raspetoga te pod križem njegovu Majku s drugim ženama (usp. str. 134–140). Opis scenarija pod križem (osobito plač Marijin te plač Marije Magdalene) obilježen je pučkom pobožnošću koja je, potresena Kristovim patnjama, Marijinim bolom itd., pozivala vjernike na odricanje od grijeha (uzrok Kristovih patnji) tj. na obraćenje.

³⁸ Ova Marulićeva vizija osobito je istaknuta u pjesmi *Od muke Isukarstove i odgovor*. Naime, nakon što je u 72 stiha opisao velika Kristova djela s jedne strane te nepravde koje su mu ljudi zauzvrat nanijeli s druge, Marulić pita Krista: zašto?, zašto je pristao sve to podnijeti? Krist (Marulić) odgovara u 11 dvostihova u kojima 10 puta navodi ljubav kao razlog svojih patnji. Posljednji dvostih, naravno, poziva kršćanina da nasljeduje Krista.

³⁹ AA. VV., *Storia della Chiesa...*, Nav. dj., str. 1387. Podsjetimo se da je Marulić izvanredan poznavatelj Svetoga pisma, o čemu svjedoče ne samo djela izravno posvećena svetopisamskim pitanjima (*Questiones utriusque Testamenti*, *Compendium Bibliae per Marcum Marullum*), nego i druga djela (kao npr. *Evangelistar*, *De humilitate et gloria Christi* itd.) koja su pravi rudnici biblijskih citata. Premda se u svojim spisima ne koristi terminima skolastičke teologije, Marulić ju je ne samo poznavao, nego i koristio pri objašnjenju pojedinih teoloških pitanja (npr. otajstva sv. pričesti, stanja Krista na križu, Kristova uskrsnuća itd.). Podsjetimo da je Marulić u svojoj biblioteci posjedovao spise sv. Tome Akvinskoga (*Opuscula s. Thomae de Aquino*) prema kojem je osjećao (i izrazio) veliko divljenje (usp. *De inst.*, II, 2, 4, 5; IV, 6, 7; V, 8).

⁴⁰ Samo spomenimo da se prekrasne stranice posvećene Svetome pismu nalaze u: *De hum.*, str. 218, 290–291, 307; *Ev I*, 8–9; 24–25; *De inst.*, II, 5 itd. Vrijedan doprinos poznavanju Marulića bibličara predstavlja članak: D. ŠIMUNDŽA, *Otac hrvatske bibličistike, Marko Marulić bibličist i teološki pisac*, u: AA. VV., *Homo Imago et amicus Dei, Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, Pontificium Collegium Croaticum Sancti Hieronymi, Romae 1991., str. 88–95. Autor naglašava da je Sveto pismo »U Marulićevim očima sveta knjiga u kojoj na ljudski način Bog progovara čovjeku. Ona je stjecište svake istine i mudrosti. Izvorni je kriterij svih naših sudova i vrednota... Ona je temeljni kriterij svekolike istine« (str. 94).

uvijek, dakako, imajući na umu Isusa Krista koji je autor obaju zavjetâ te kojeg treba tražiti na stranicama Svetoga pisma. Marulićevi spisi u cjelini više su okrenuti sv. Pavlu, nego, recimo, sv. Ivanu.⁴¹ Razlog tome nije samo u Pavlovoj okrenutosti rješeljima svagdanjih problema, nego i u temeljima Pavlove duhovnosti koju Marulić čini vlastitom. Naime, riječi: »...*ne htjedoh među vama znati što drugo osim Isusa Krista, i to raspetoga*« (1 Kor 2,2) Marulić čini programom vlastita duhovnog života.⁴² Dakako ne treba zaboraviti ni utjecaj otačke teologije i duhovnosti koje su također velikim dijelom posvećeni Kristovoj muc i smrti.

Treći faktor koji je utjecao na prisutnost lika Krista raspetoga u Marulićevim spisima bila je, rekosmo, Marulićeva duhovna pripadnost izvornoj franjevačkoj duhovnosti te pokretu *devotio moderna*. Ne ulazeći u potankosti ove Marulićeve pripadnosti, a osobito ne u potanku analizu dodirnih točaka između, recimo, Kempenčeva *Nasljeduj Krista* te Marulićevih djela (što bi zahtijevalo poseban rad⁴³), recimo samo da Marulić vjerno i sustavno razlaže temeljno načelo *devotio moderna*, naime načelo *profectus virtutum*.⁴⁴ Spomenuto načelo imalo je za svrhu

⁴¹ O tom su pogledu Marulićevi spisi sadržajem slični asketskoj literaturi, osobito talijanske duhovnosti, koja je bila pod utjecajem *devotio moderna*. Spomenimo ukratko da su, u Marulićevo vrijeme, u talijanskoj duhovnosti bile prisutne dvije struje: asketska i mistična. Asketska, počesto puta puna moraliziranja te obojena pučkom pobožnošću, otkrivala je i jedan antiintelektualni karakter. Temeljni cilj joj je bio uvjeriti vjerne duše u potrebu prakticiranja kreposna života, a velik prostor se davao i pojedinim pobožnostima koje odgovaraju religioznom osjećaju vremena. Duhovnost predložena u spisima ove struje pretežno je pavlovska tj. usmjerena Kristu otkupitelju. U središtu je ipak Kristovo čovještvo, osobito Krist kao raspeti te pobožnost sv. Križa. Predstavnici ove asketske struje u talijanskoj duhovnosti Marulićeva vremena bili bi sv. Lovro Giustiniani i Ludovico Barbo. Druga, mistična, struja (predstavnici sv. Katarina Đenovska, bl. Battista Camila Varano itd.) nastavlja tradiciju velikih talijanskih mistika iz dvanaestog i trinaestog stoljeća. Spisi su uglavnom ekstatičkog i objaviteljskog (vizije) karaktera s velikom dozom afektivnosti i autobiografije (usp. E. PACHO, *Storia della spiritualità moderna*, Teresianum, Roma 1984, str. 24–48; A. GENTILI – M. REGAZZONI, *La spiritualità della riforma cattolica*, Edizioni Dehoniane, Bologna 1993, str. 22–113. Očito da se temeljne karakteristike Marulićevih spisa poklapaju, iako ne posve, s prvom, asketskom, strujom talijanske duhovnosti.

⁴² Taj program osobito se ističe na stranicama *Liber gloriosus* (usp. npr. str. 57, 153). Upravo je Krist Raspeti tema o kojoj, po Maruliću, trebaju propovijedati katolički propovjednici (usp. *Ev VI, 12*; str. 222–223).

⁴³ Marulićeva djela nisu ni nastavak Kempenčeva djela, kako je to prikazao M. Šrepel (*O Maruliću*, RAD – JAZU 1 /145/, Zagreb 1901, str. 154–220), niti se dodirne točke između Kempenca i Marulića mogu svesti samo na teme božanske mudrosti, poniznosti te poznavanja Boga, kako piše S. Diomartić, *Marcus Marulus Spalatensis (1450–1524) eiusque doctrina ascetica*, Romae 1946, str. 79–91. Marulić je svakako bio pod utjecajem *Nasljeduj Krista*, ali i pod drugim različitim utjecajima, što njegovo djelo čini kompleksnim te je stoga mjestimice teško otkriti pozadinu njegove misli i duhovnosti.

⁴⁴ Opširnije o ovome načelu te općenito o *devotio moderna* vidi: *DEVOTIO MODERNA*, basic writings, Translated and introduced by John van Engen, Paulist Press, New York – Mahwah 1988, str. 7–61.

postići svetost vježbajući se u kreposnu življenju, odnosno nasljedujući Krista u njegovim krepostima.⁴⁵ Dakako, osobiti objekt nasljedovanja bio je Krist patnik te raspeti.

2.2. Kratka analiza Marulićevih tekstova posvećenih otajstvu Krista patnika

Prve dvije knjige Marulićeva djela *Poniženi i uzvišeni Krist (Liber euangelicus i Liber propheticus)*, kao glavni izvori Marulićeve misli o Kristovu liku, nalaze stalno uporište na stranicama Svetoga pisma i, nadalje, u evanđeoskim izvještajima. Upravo nakana mu bijaše da *Liber euangelicus* ponudi vjernicima (kršćanima) jednostavan i »gol« prikaz događaja povezanih s Kristovom mukom i smrću,⁴⁶ popraćen, dakako, Marulićevim alegorijskim tumačenjima te molitvama. Za Marulića, pravnik, nadalje je zanimljiv sudski proces Isusu. Analizirajući cijeli proces on dokazuje Kristovu nevinost te, uspoređujući je s mržnjom i lažnim svjedočanstvima Židova, optužuje Pilata da je vodio proces protiv sudbenog prava.⁴⁷

Liber propheticus, naprotiv, nudi najprije male evanđeoske odlomke, koje autor pripovijeda vrlo jezgrovito, a potom ih objašnjava pomoću »figura« Staroga zavjeta. Začuduje veliko Marulićevo poznavanje Svetoga pisma. On ne oklijeva ispraviti Jeronimov latinski (službeni) prijevod Svetoga pisma, pozivajući se na grčki pa čak i na hebrejski tekst.⁴⁸ Slijedeći evanđeoske izvještaje, Marulić poziva čitatelja da sudjeluje u Kristovu križnom putu. Želi naime saopćiti čitatelju ideju nasljedovanja ili imitacije Krista uzduž puta boli–ljubavi koji spašava od grijeha, tj. poziva čitatelja da razmatra Kristovu bol kako bi iskusio i njegovu spasiteljsku prisutnost, ali ga i nasljedovao. Marulić je vjeran evanđeoskim izvještajima. Premda počesto nastupa kao psiholog koji analizira stanje duše različitih sudionika Kristove muke (samog Isusa, Pilata, Petra, Marije Magdalene itd.) dakle, ponekad su pune emocija, ipak ne popušta prevelikom osjećajnom »zastranjenju« ni fantastičnim scenskim konstrukcijama.

Stihovi posvećeni Kristu patniku, puni osjećaja i boli, smjeraju nadalje na čitateljevu osjećajnost. Velik dio stihova pisan je u obliku direktnog dijaloga između čitatelja i Krista patnika. Marulićeva je nakana nadalje probuditi žal zbog

⁴⁵ Primjerice, Toma Kempenac piše: »*Summum igitur studium nostrum sit in vita Iesu meditare... Qui autem vult plene et sapide verba Christi intelligere oportet ut totam vitam suam illi studeat conformare*« (*De imitatione Christi I, 1*). I Marulić će se slično izraziti: »... i pouku i primjer za sve kreposti i svaku svetost imamo od Spasitelja našega i Gospodina, pa ih možemo od njega i sigurno potražiti i u njega ugodnije negoli drugdje razmotriti« (*Ev III, 24 str. 329*).

⁴⁶ Usp. *De hum.*, str. 153.

⁴⁷ Usp. *De hum.*, str. 124s.

⁴⁸ Usp. *De hum.*, str. 159, 225, 233.

počinjenih grijeha — oni su uzrok Kristovih patnji —, te posljedično i obraćenje koje se treba ostvariti u nasljedovanju Krista. Dok u latinskim spisima (*De humilitate et gloria Christi* i nekim poglavljima *Evandelistara: VII, 19–23*) poseže za Svetim pismom i otačkom teologijom kako bi ponudio izvorni Kristov lik, Bogočovjeka, koji se dariva za spas svijeta različiti stihovi, osobito oni na hrvatskom, izraz su pučke pobožnosti na tragu izvornog franjevaštva.

Kako je poznato, Marulić je prevodio stihove sv. Bonaventure kojeg je nakana bila da stihovima i duhovnim spisima uključi i čitatelja — »*memoriae vivacitate, intellectus acumine, voluntatis charitate*« — na Kristov put koji vodi u spasenje.⁴⁹ Istim se načinom koristi i Marulić u svojim stihovima posvećenima Kristovoj mucii i smrti. Krist, kojem se neizbježno bliži muka te surova i sramotna smrt, vapi za utjehom. Njegove patnje i smrt na križu poprimaju kozmičko značenje, budući da njegova tragedija uključuje cijeli svemir: sunce, mjesec, nebo, zvijezde, vatru, zrak, ljude, ptice, ribe itd.⁵⁰ U latinskim spisima, nadasve u *De humilitate et gloria Christi* — određenima za širok krug čitatelja — i u hrvatskim stihovima — pisanima nadasve za redovnice benediktinke (među kojima je i njegova sestra) —, Marulić ističe ljubav. I to u dva vida. Prvo, ukoliko je božanska, tj. ako je posljednji i temeljni razlog čitava Kristova spasenjskog djela; drugo, ukoliko je ljudska tj. ako se od ljudi zahtijeva ljubav koja jedina može odgovoriti na božansko sebedarje koje je kao vrhunac imalo smrt na križu.

2.3. Analiza sadržaja Kristove muke

Bolno iskustvo muke i patnje u središtu su Kristova spasenjskog događaja. Marulić pripovijeda ovo Kristovo bolno iskustvo, opisuje datosti te ih obogaćuje vlastitim objašnjenjima i osobnim pojedinostima. Ne popušta srceparajućim i plačljivim duljenjima; drži se, naprotiv, evanđeoskih izvještaja te starozavjetnih

⁴⁹ S. BONAVENTURA, *Lignum vitae*, u *Opuscoli spirituali*, Città Nuova Editrice, Roma 1992, *Prologus*, str. 206. Svetac poziva vjernu dušu da prijede sa Spasiteljem put (križa) koji vodi u život vječni, služeći se živom memorijom, oštrinom razuma i ljubavi volje, kako bi u sebi stvarno osjetila Kristov život. Otajstvu Kristove muke i smrti sv. Bonaventura je posvetio i dosta stihova u kojima poziva čitatelja da se suobliči Kristu (usp. DOCTORIS SERAPHICI S. BONAVENTURAE, *Opuscula varia ad theologiam mysticam et res ordinis fratrum minorum spectantia, Tomus III, Ad Claras Aquas, Quaracchi 1898*, str. 152–158; 667–678).

⁵⁰ Usp. *Počinje pokripljen'je od devetih kori angelskih*, u M. MARULIĆ, *Dijaloški i dramski tekstovi*, Književni krug, Split 1994, str. 144; nadasve stihovi 147–196. Evo ih nekoliko:

Sunce, misec, nebo, zvizde i oblaci,	147
svi ljudi općeni budite u plači;	
oganj, aer s vodom, gora, kamik s drivjem,	
sva polja i zemljom i jošće sve cvitje,	
ptice, ribe, zviri, dica, žene, muži —	150
sve to u pokori budi tere v tuzi.	

proročanstava, tj. predstavlja Krista patnika i njegovu ljubav nasuprot mržnji đavla, svijeta i Židova koji se upinju da ga unište. Ne udaljujući se od onoga što su rekla Pisma, Marulić odgovara na pitanje o razlozima Kristove patnje i smrti. Razlikuje povijesne (za ove optužuje Judu, Židove i Pilata) i natpovijesne (Božji plan, spasenje ljudskog roda) uzroke Kristove patnje i smrti. Potom, kako ćemo vidjeti naprijed, u prikazu Kristove muke istaknuto mjesto posvećuje njegovim patnjama, ne razlikujući uvijek tjelesne od moralnih. Citav Marulićev opis »začinjen« je kategorijom ljubavi kojom Krist prihvaća i proživljava vlastitu muku. Izložimo, dakle, otajstvo Krista patnika, kako ga predstavlja Marulić, ukazujući na istaknutije čimbenike te vrednujući im sadržaje.

Već na početku *Liber euangelicus*, nakon što je, u nekoliko stranica, prikazao Kristovo rođenje i mladost, Marulić poziva čitatelje da zajedno pogledaju »što su protiv njega (Krista) rekli ili učinili sami Židovi, zadojeni otrovom zavisti«.⁵¹ Slijedeći potom evanđeoske izvještaje stalno stavlja u kontrast Kristovu blagost i strpljivost te židovsku mržnju prema njemu. Svako malo predbacuje, štoviše optužuje, Židove za Kristovu smrt, govoreći da, premda su Kristova patnja i smrt bili Božji plan, ipak su Židovi krivi za Kristovu smrt zbog njihove nevjere i tvrdoće srca.⁵² Izlažući Kristovu patnju, Marulić ističe, uvijek sve više i progresivno, napetost između nevinog i trpećeg Isusa te mržnje Židova koji traže njegovu smrt. U jednom trenutku skoro »više« na Židove koji traže smrt nevinoga Krista:

»Što radite, divlje zvijeri i bez iole razuma?... O, slijepe li pameti zavidnikâ!... Židovi dakle gluplji od vola i magarca i okrutniji od svake zvijeri uzvikuju da Isus mora umrijeti jer se izdaje za Sina Božjega, dok su ga upravo zbog toga morali većma štovati«.⁵³

Treba reći da je Kristova drama, kako je opisuje Marulić, ponuđena upravo u evanđeoskim izvještajima koji opisuju različite nepravde nanesene Isusu. Naravno da se, na pojedinim stranicama, nježnost i suosjećanje koje izaziva Isusova patnja i bol, pretače u odbojnost prema njegovim progoniteljima. No to, dakako, nije vlastito samo Maruliću, nego je, rekli bismo, opća značajka sličnih spisa Marulićeva

⁵¹ *De hum.*, str. 62.

⁵² Usp. *De hum.*, str. 237s. Slično i u *Ev VI,9 (O nevoljama Židova poslije Kristove muke)*.

⁵³ *De hum.*, str. 121–123. Premda, mjestimice, čini razliku između židovskog naroda i njegovih vođa, Marulić ne oklijeva okriviti sve Židove za Kristovu smrt, također i one njegova vremena, optužujući ih da su zločinu ubojstva Bogočovjeka, dodali još teži grijeh, naime nevjeru. Upravo zbog toga Marulić piše *Liber propheticus*, u kojem poziva Židove na obraćenje te ih opominje da će propasti ako se ne obrate: »Vaši su očevi, odlazeći iz Egipta, svi pomrli u pustinji za četrdeset godina i nisu mogli ući u Obećanu zemlju jer nisu vjerovali Bogu. Tako ni vi, ne budete li vjerovali Evanđelju, ne budete li slijedili vođu Krista, nećete moći ući u kraljevstvo nebesko, jer je ono obećano onima koji vjeruju u Krista« (*De hum.*, str. 241). Slično piše i u *Ev. VI,9* te u *De inst.*, II,7.

vremena.⁵⁴ Oslanjajući se na Ivanovo evanđelje (usp. Iv 5, 16–18s) Marulić smatra Židovima one koji nisu prihvatili Isusa kao Mesiju te su, dakle, neprijatelji samoga Krista. Najistaknutiji predstavnici ovih su nadasve »glavari svećenički, pismoznalci, narodni starješine«,⁵⁵ koji neumorno traže i postižu Isusovu osudu na smrt. Ipak, prema Maruliću, njihov glavni grijeh bila je zavist prema Isusu te njihova želja za ispraznom slavom.⁵⁶ Doista, Marulić često ponavlja frazu »zavideći njegovoj slavi«, odnosno opisuje Kristov život i djelovanje kao neprestani porast njegove slave (koju on nije tražio) kod obična naroda, s jedne strane, te, s druge, zavist farizeja, pismoznalaca i svećenika. Njihova zavist kulminirat će osuđujući Isusa na smrt.⁵⁷

S mržnjom Židova koincidiraju i grijesi čovječanstva koje je upravo zbog grijeha podložno vlasti đavla. Budući da je Krist, jaganjac bez mane, došao ponijeti grijeha svijeta, Marulić ne oklijeva okriviti izravno i čitatelje za njegovu smrt, smatrajući svakog grešnika odgovornim za Kristovu muku i smrt.⁵⁸ U Kristovoj

⁵⁴ Pojedini suvremeni autori, u opisu i predavljanju Kristove muke i smrti u spisima i umjetničkim djelima kasnosrednjovjekovnih autora, vide »*Un'occasione mirabile per esprimere l'odio popolare vuoi contro le soldatesche, vuoi contro gli ebrei, oltre che contro i persecutori e gli oppressori in genere. L'effeatezza dei gesti, la brutezza dei volti, tutta l'atmosfera di cattiveria e d'irrisone che essi creano intorno a Cristo non hanno soltanto una funzione riflessiva ed evocativa. Esse provengono in modo diretto dal bisogno della sensibilità collettiva di gridare contro degli uomini viventi, contro il loro insopportabile comportamento o le loro colpe supposte*« (R. ROMANO – A. TENENTI, *Il rinascimento e la riforma (1378–1598), Parte seconda: La nascita della civiltà moderna*, Unione Tipografica – Editrice Torinese, Torino 1972, str. 292).

⁵⁵ *De hum.*, str. 223.

⁵⁶ Čini se da je Marulić, osim pozivajući se na Sveto pismo, imao i drugih razloga da označi zavist kao jedno od najgorih zala. Samo spomenimo da neki povjesničari jako zamjeraju humanistima Marulićeva vremena upravo želju za slavom (usp. L. von PASTOR, *Nav. dj.*, str. 80–84). No, nije li možda pozadina svega i osobna Marulićeva situacija? Sjetimo se da se i on sam više puta tuži na zavidnike iz vlastite sredine npr. u svom pismu prijatelju Jerolimu Čipiku (usp. M: MARULIĆ, *Sedam pisama*, str. 41–42, te u predslavljanju *De institutione i Davidias*). Potom, o temi zavisti i isprazne slave, bolje reći, protiv ovih, napisao je i brojne stranice (usp. *Ev I, 16–17; De inst.*, I, 4–6; *Dialogus de laudibus Herculis* čini se da nije ništa drugo doli opomena onima koji teže za ispraznom slavom).

⁵⁷ Na mnogim stranicama Marulić naglašava upravo židovsku zavist kao razlog Isusove osude na smrt. Židovi su ga htjeli razapeti premda »Ničija nikad tako čudesna djela nisu vidjeli ni čuli, a ipak ni prema komu nikada nisu bili tako pakosno i neprijateljski raspoloženi. Što je to drugo značilo nego da su glavari svećenički, pismoznalci i farizeji, kako prije rekosmo, bili veoma i odveć slavoahlepni... Njega dakle koga vidješe da puk, iskazujući mu javno poštovanje, više cijeni ili izjednačuje s njima, odlučiše ukloniti iz svoje sredine mada su znali da je nevin i da samom riječju čini nevjerovatna djela. A otuda je uistinu očito da taj porok — težnja za ispraznom slavom ne vodi računa ni o čestitosti ni o pravednosti te da, udovoljavajući svojoj strasti, želi da priguši tuđi dobar glas...« (*De hum.*, str. 127. Slično piše i na stranicama 73, 79–80, 81, 114, 203, 223 itd.).

⁵⁸ Na stranicama posvećenima Kristu na križu Marulić poziva čitatelje da oplaču Kristovu muku i smrt, prouzročenu grijesima grešnika: »*Oplakujmo dakle muke Gospodina našega što ih je podnio za naše grijeha, pa mu recimo s jecajem i suzama: Mi smo te, Gospo-*

muci kulminira nepravda cijeloga svijeta. Na ovaj način Marulić prelazi s povijesnih na nadpovijesne uzroke Kristove muke i smrti, koje su od vijeka bile u Božjem planu spasenja, jer je Bog od početka znao da će čovjek sagriješiti. Doista, »*da čovjek nije sagriješio*, piše Marulić, *ne bi bilo potrebno da Krist sve to pretrpi*«. ⁵⁹ Ipak, Božja ljubav prema ljudima zadnji je i temeljni razlog koji je doveo do toga da Sin Božji bude predan patnjama, muci i smrti. ⁶⁰ Oslanjajući se na povijesne izvještaje o Kristovoj muci i smrti te povezujući povijesne s nadpovijesnim uzrocima, Marulić iznosi datosti na način da potakne čitatelja da sudjeluje na Kristovu križnom putu te bude dionikom njegova bola. U svakom slučaju poziv čitatelju sadrži i Marulićevu želju da probudi strah pred grijehom (griješanjem) budući da je imalo tako velike posljedice (Kristovu muku i smrt). Ali to nije sve. Naglašavajući Kristovu ljubav kao temeljni razlog njegove patnje i smrti, Marulićeva vizija Kristove muke više je označena binomom ljubav – bol, negoli onim grijeh – bol, premda ne zanemaruje niti dimenziju grijeha i grešnika. ⁶¹

2.4. Kristove patnje

U latinskim spisima, u kojima slijedi evanđeoske izvještaje, Marulić ne posećuje poseban prostor Kristovim patnjama. Dotiče ovu temu ako se pojavljuje u evanđeoskim izvještajima te ne čini osobitu razliku između Kristovih fizičkih i moralnih patnji. Marulićev Krist patnik trpi nadasve tjelesne patnje: »*Udostojao se podnijeti lance, čuške, grdnje, pljuvačke, bičeve, trnove bodlje, udarce trstikom, čaše žuč, napokon čavle i koplje te samu smrt nakon mučenja šibanjem i*

dine Isuse, kršćeci zapovijed Božju izvrgli pogrdama i psokama, mi smo ti udarali čuške, mi smo te popljuvali, mi smo te bičevali, mi smo te trnjem izboli, trstikom tukli, čavlina na križ pribili, žučju i octom napojili, kopljem proboli. Mi smo te pogubili tako okrutnom i tako sramotnom smrti.« (De hum., str. 150).

⁵⁹ De hum., 150. Ne ulazeći u dublju raspravu, recimo da Marulić, s obzirom na razlog Kristova utjelovljenja, slijedi tomističku, a ne skotističku liniju, ukoliko razlog Kristova utjelovljenja nalazi u ljudskom grijehu.

⁶⁰ Marulić naglašava upravo Kristovo stanje koji je »predan«. Piše da je Krist bio »predan« od mnogih: »*Otac ga je predao na muke da bi nas spasio, a i sam se predao da bi poslušao Oca. Juda ga je pak predao iz pohlepe za novcem, Židovi iz zavisti, a Pilat od straha da ne bi uvrijedio cara... Otac je dakle udario iz smilovanja, a Židovi su progonili iz bijesa. Oca je ganula ljubav, a Židove potakla mržnja*« (De hum., str. 262–263).

⁶¹ Ovo se pokazuje osobito očitim u hrvatskim stihovima. U pjesmi *Od muke Isukarstove i odgovor* (usp. *Dijaloški i dramski tekstovi*, Književni krug, Split 1994., str. 135–138), u obliku dijaloga između kršćanina i Krista, Marulić se pita koji je razlog Kristove muke i smrti. Raspeti Krist odgovara s jedanaest dvostihova te u svakom dvostihu navodi ljubav kao razlog koji ga je doveo do smrti. O ovoj pjesmi još će biti govora.

ranjavanjem«. ⁶² Uspoređujući ljepotu i vrijednost Kristova tijela ⁶³ s patnjama kojima je bilo podvrgnuto, Marulić, na više mjesta, ističe patnje svih pet osjetila Kristova tijela. ⁶⁴

Isus, premda nevin i bez mane, biva maltretiran i osuđen na smrt zbog mržnje Židova. Na pojedinim mjestima Marulić, kao pravi psiholog, pokušava otkriti što se zbiva u dušama različitih sudionika Kristove drame, npr. Pilata, Petra, Isusove majke Marije, Marije Magdalene itd. Zanimljivo, ne pokušava »otkriti« što se zbiva u Kristovoj duši ili, bolje reći, to čini rijetko. ⁶⁵ Razlog tome leži, dakako, u Marulićevoj nakani da predstavi Isusa, pravog Boga i pravog čovjeka, kao onoga koji strpljivo podnosi nanijete mu nepravde te tako postaje uzor–primjer za sve kršćane. ⁶⁶ Naravno, Isusove boli i patnje čine se strahovito velikima i teškima imajući u vidu ne samo njegovu nevinost i dobro koje je učinio, nego i tko je onaj koji sve to podnosi. Pred likom Krista patnika, Marulić poziva kršćane da promotre

⁶² *De hum.*, Predgovor, str. 57–58. Slično piše i u *De inst.*, VI,5 str. 230: »Ti si, Bože, postavši čovjekom, podnio poruge, okove, pljuvačke, čuške, bičeve, trnje, čavle, križ, žuč, ocat i koplje na svome tijelu, da bi za čovječji grijeh prinio sebe kao žrtvu pomirnicu Bogu Ocu«. Slično navodi i u *Evangelistaru* VI,9 te u brojnim stihovima.

⁶³ Usp. *De hum.*, str. 138: »...premila glava trnjem je izbodena, lice sjajnije od sunca okaljano ispljuvcima i izudarano pljuskama, prenježna pleća izranjena tvrdim bičevima vide se dijelom modricama, dijelom krvlju nagrđena ... presvete ruke i noge, okrutno probijene čavlima, liju na zemlju potoke krvi...« itd. Slično piše i u pjesmi *Slavić*, osobito u stihovima 261–304 (usp. *Pisni razlike*, str. 46–47).

⁶⁴ Dakako, Marulić to čini namjerno. Naime, bilo je neophodno da čitavo Kristovo tijelo, uključivši svih pet osjetila, pretrpi muke i patnje, jer je čovjek sagriješio (i griješi) preko pet osjetila (usp. *Ev IV*, 19–24). Dakle, Krist »se podvrgao smrti kad ni prije smrti nijedno osjetilo njegova tijela nije bilo pošteđeno boli kažnjavanja. Vid su mu vrijeđali postupci i kretnje bezbožnih Židova, pogrde sluh, zaudaranje krvi na mjestu na kojem su običavali pogubljavati osuđenike njih, pijenje žuči i octa okus, a opip koji pripada cijelom tijelu – šibanje bičevima, bodenje trnjem, udaranje pljusaka, gadost ispljuvaka i pribijanje čavlima« (*De hum.*, str. 145).

⁶⁵ Primjerice, kada piše o Isusu u Getsemanskom vrtu opisuje Kristovo nutarnje stanje tj. njegovu tjeskobu i strah pred patnjama koje ga čekaju. Ipak, ne čini velike razlike između moralnih (Isus trpi zbog propasti Židova i Jude) i tjelesnih (Isusa obliva krvavi znoj, znajući kolike ga tjelesne muke očekuju) patnji (usp. *De hum.*, 241–242).

⁶⁶ Marulić predstavlja čitatelju lik Krista patnika da bi ga pozvao neka podnosi vlastite nevolje strpljivošću kako ju je sam Isus iskazao i živio. Piše da je Isus, usprkos svojoj nevinosti i dobru koje je učinio, bio progonjen i mučen. Doista Isusa je, piše Marulić, »učenik prodao i izdao, Židovi ga uhitili i kinjili. I, njega 'koji nije učinio grijeha svezaše' optužiše, okružiše lažnim svjedočanstvima, popljuvaše, iščuškaše, narugaše mu se, prokleše, trnjem okruniše, trskom istukoše. Nag je podnio bičeve, nag se popeo na križ, pretrpio da mu ruke i noge rane čavli, a koplje bok. I bio je sav obliven krvlju koja je curila iz tolikih rana. I, kad je umirući žeđao, dali su mu piti ocat i žuč. Tako grozno pogubljen, prinio je sebe kao žrtvu Bogu Ocu za sve«. Dakle, ako je Krist strpljivo podnio takve i tolike patnje, Marulić pita i čitatelja: »Tko sam ja da negodujem i nevoljko podnosim ako mi se dogodi kakva nesreća, ako pretrpim kakvu nezgodu, ako me uznemirava progon od strane zavidnikâ, pogotovu kad mi se ne može nanijeti nikakvo zlo koje moji grijesi ne zaslužuju?« (*Ev VII*, 23 str. 330).

Kristove patnje, kako bi s Kristom mogli podnijeti vlastite te se tako suobličiti Kristu patniku. Evo zbog čega, u Marulićevoj viziji kršćanskog života, mučeništvo zauzima tako istaknuto mjesto.⁶⁷

Ako u latinskim spisima Marulić nije posvetio baš previše prostora Kristovim patnjama, učinio je to u hrvatskim. Iznova, pak, ne razlikuje moralne od fizičkih (tjelesnih) Kristovih patnji. Intenzitet se Kristovih patnji povećava, jer ih Krist, i prije nego će ih podnijeti, sve već poznaje. Doista su ganutljivi stihovi posvećeni Kristu patniku koji, prije nego se preda na muku i smrt, traži blagoslov svoje majke Marije,⁶⁸ a potom i utjehu od instrumenata muke⁶⁹ te od vjernika.⁷⁰ Naravno, kako bi istakao veličinu Kristove ljubavi te naglasio potrebu obraćenja bez odgađanja, Marulić, slijedeći u ovome pučku pobožnost vlastita vremena, umnožava Kristove patnje. Po njemu je Krist, nakon što je pretrpio sve patnje koje su postojale, ponio brojne rane.⁷¹

⁶⁷ Marulić veliča mučeništvo, kao najsavršeniji i najizvrsniji odgovor kršćanina na Kristovu ljubav, na mnogim stranicama: *De hum.*, str. 122, 330–331; *Ev VII*, 19–21; *De inst.*, V, 5–6, itd.

⁶⁸ Pjesma *Svarh muke Isusove* koja u 676 stihova izlaže Kristovu muku, odvija se o obliku dijaloga između Krista i Marije, žalosne Majke. Stihovi slijede evanđeoske izvještaje s obzirom na Kristovu muku (usp. *Pisni razlike*, str. 121–139; *Dijaloški...*, str. 163–186).

⁶⁹ U pjesmi *Počinjte pokripljen'je od devetih kori angelskih* Marulić, u 378 stihova, opisuje Krista u Getsemanskom vrtu. Dok se moli bivaju mu, od devet anđeoskih korova, predstavljeni instrumenti njegove muke. Nakon što ih je vidio Isus patnik, pun tjeskobe i boli, preklinje instrumente da mu ne budu jako okrutni za vrijeme muke (*Dijaloški...*, str. 139–152).

⁷⁰ Stihovi posvećeni Kristu patniku imaju nakanu potaknuti čitatelja na obraćenje tj. odricanje od grijeha, koji su uzrok Kristovih patnji. Ova nakana osobito je očita u pjesmi *Isukarst govori grišnikom*, gdje raspeti Isus poziva grešnika da promotri njegove rane te da ga utješi suzama (obraćenja):

Tvojimi suzami peri rane moje, 3
velimi tugami plači grihe tvoje.

.....
Uzmi križ na rame tere pojdi za mnom, 33
smišljaj moje rane, imit ćeš dil sa mnom.

(usp. *Pisni razlike*, str. 160–161).

⁷¹ Usp. *Pisni razlike* (pjesma *Isukarst govori grišnikom*), str. 160. Srednjovjekovna pučka pobožnost poznavala je molitve u čast 6666 Kristovih rana, koje su povezane sa 6666 dana oprosta (šire o tome vidi: J. STADLHUBER, *Das Laienstundengebet vom Leiden Christi in seinem mittelalterlichen Fortleben*, u: *ZKTh* 1950, STR. 282–325). Marulić u svojoj pjesmi piše o 6066 Kristovih rana (vjerojatno zbog ritma pjesme).

2. 5. *Ljubav Krista patnika*

Kristova patnja i muka dosiže vrhunac na križu, tj. u trenutku kada Krist dopušta da bude razapet. Pred likom Krista raspetoga, s pribijenim raširenim rukama i skupljenim nogama, Maruliću se spontano javljalo pitanje: zašto?, zašto je Krist dopustio da bude razapet? On će ovo pitanje više puta i izravno postaviti u svojim spisima.⁷² Klasična slika Krista raširenih ruku, kao simbol raspoloživosti Kristove ljubavi i darivanja,⁷³ susreće se i na stranicama Marulićevih spisa.⁷⁴ Marulić se koristi slikom Krista raspetoga kako bi prešao s objektivnih činjenica Kristove muke i patnje (evanđeoskih izvještaja) na izravan osobni poziv čitatelju da postane sudionikom kalvarijske scene, provocirajući ga da se suoči s Kristom raspetim te, dakako, i neizbježnim pitanjem: zašto? Dakle, Marulić (tj. čitatelj ili bilo koji kršćanin), pita raspetoga Isusa:

»Što te je, premda si uvijek bio daleko od svake krivnje,
nagnalo da dobrovoljno trpiš kazne i smrt?«,

koji odmah odgovara:

»Ljubav prema čovjeku, da bi njega, kojega je tištala
vlastita krivnja, moja krv očišćenog dovela do zvijezda«.⁷⁵

Očito, za Marulića je ljubav prema čovjeku razlog koji je doveo Krista na križ. Istu misao Marulić će ponoviti i u *Evandelistaru*,⁷⁶ a osobito u djelu *De humilitate et gloria Christi*, gdje je izričaje o Kristovoj ljubavi moguće susresti gotovo na svakoj stranici. Ipak, spisi koji na poseban način naglašavaju Kristovu ljubav kao temelj Kristova spasenjskog poslanja, Marulićeve su hrvatske pjesme. Upravo zbog toga bi pjesma *Od muke Isukarstove i odgovor* zaslužila da bude

⁷² Čini se da je ovo pitanje dugo »mučilo« Marulića, tako da se više puta vraća ovom pitanju. U djelu *De humilitate et gloria Christi*, u osobi Isusove majke, pita Krista: »Zašto ti, koji si Bog, nisi našao drugog puta da se pobrineš za spasenje ljudi i da sužnje oslobodiš iz ropstva? Što je bilo nužno da se izložiš tolikim naporima, tolikom ruglu, tako teškom mučenju, tako sramotnoj smrti...« (str. 140). Isto pitanje Marulić postavlja i u pjesmi *Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce* te u više hrvatskih pjesama: *Od muke Isukarstove i odgovor*; *Karstjanin Isukarsta propetoga gledajući pita a on odgovara kristjaninu*; *Grišnik pita, Isus odgovara* itd.

⁷³ Prvi ju je, podsjetimo se, upotrijebio sv. Ćiril Jeruzalemski u jednoj od svojih kateheza (13, 28).

⁷⁴ Na primjer, *De hum.*, str. 240. Zatim u pjesmi *Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce* (u Ch. BÉNÉ, *Sudbina jedne pjesme, Destin d'un poème, Destiny of a poem*, Nacionalna i sveučilišna biblioteka Zagreb i Književni krug Split, 1994, str. 136–138), također u pjesmama *Od muke Isukarstove, Grišnik govori, Isus odgovara* i *Karstjanin Isukarsta propetoga gledajući pita a on odgovara kristjaninu*.

⁷⁵ *Carmen...*, *Nav. dj.*, str. 137 (prijevod Veljka Gortana).

⁷⁶ *Usp. Ev III, 24; IV, 2* itd.

donesena u cijelosti. Zadovoljit ćemo se s nekoliko stihova. U pjesmi se Marulić pita zašto je Krist podnio tako velike patnje i naposljetku sramotnu smrt. I nakon što je, u 72 stiha, prikazao Kristove patnje i muku uspoređujući ih s njegovom dobrotom i čudesima koja je učinio, u osobi Isusa odgovara:

»Ljubav s nebes doli na zemlju mene prit
i trude, kê koli vidiš čini podnit. 75
Ljubav me pripravi tvû put na se vazet,
na križu me stavi i hoti me raspet.
Ljubav na svezan'je prida ruke moje,
obraz na pljuvan'je, a za grihe tvoje. 80
Ljubav hti da tarpim pljuske ter rugan'ja,
oskuben'ja zatim i biči fruštan'ja.
Ljubav me ukruni tarnom i tarstju bi,
psosti me napuni i križu me pribi.
Ljubav hoti da p'jem žuč ter ocat žajuć, 85
i da, boden kopjem, umrem duh pridajuć...«⁷⁷

Ljubav je, dakle, dovela Krista do križa. Bez dubljeg ulaženja u temu, čini nam se da gornji stihovi otkrivaju Marulića mistika (nadamo se o tome više reći drugom prilikom). Činjenica da je Krist podnio muku i smrt potaknut ljubavlju prema ljudima ima veliko značenje za sve vjernike, tj. opći kontekst značenja koje križ treba poprimiti za svakog vjernika postaje ponajprije značenje »puta koji vodi u život vječni«. Po križu Krist biva mučen ali i proslavljen, kako ćemo vidjeti poslije; dakle i kršćani, grešnici i slabi po naravi, moraju spoznati preko Kristova iskustva (doista, on je Put – *Iv* 14,6) da put pokore i obraćenja (put križa) vodi u život vječni. Svaki kršćanin treba se sučeliti s križem, tj. s pokorom i ljubavlju odgovoriti na Kristovu ljubav. Primjer ovakvog neposrednog sučeljavanja, u Marulićevu pripovijedanju, postaju osobe prisutne pod Kristovim križem, među kojima, razbojnik s Kristove desne strane,⁷⁸ postaje primjerom stava koji treba poprimiti svaki vjernik: naime, pokajati se za vlastite grijeh te se uzdati u Kristovo

⁷⁷ *Dijaloški...*, *Od muke Isukarstove i odgovor*, str. 135–138. Kako već rekosmo, u 22 stiha odnosno u 11 dvostiha Marulić navodi ljubav kao razlog koji je doveo Krista do muke i smrti na križu. Posljednji dvostisi služe kao poziv čitatelju da nasljeduje Krista u njegovoj darivajućoj ljubavi. Evo posljednjega:

»Ljubi, ljubi Boga, iskarnjih ljubi svih, 93
plaća će t' bit mnoga sa mnom na nebesih«.

⁷⁸ Marulić piše da je desni razbojnik, usprkos tome što je vidio Isusa raspetoga kao čovjeka, ipak u njemu ispovjedio Gospodina (Boga), te zaključuje: »Tim je priznanjem, tom vjerom, tim pokajanjem dobio oproštenje i zaslužio da od razbojnika postane građaninom kraljevstva nebeskoga« (*De hum.*, str. 135). Slično piše i u *Ev VII,14*. U *De inst.*, II, 12 sažimlje cijelu scenu u kratku pohvalu Božjeg milosrđa: »Čiju nadu ne budi i ne uspaljuje onaj razbojnik na križu, pokajnik? Da nikakva zla nije počinio, da ga nitko nije silio, sam je svojevóljno trebalo da se za onu plaću popne na križ kako bi od Gospodina

milosrđe. Ipak, pod križem, uz lik Marije – majke žalosne, najistaknutiji je onaj Marije Magdalene, jer je ova, više negoli drugi, znala ljubavlju odgovoriti na Kristovu ljubav.⁷⁹ Raširene Kristove ruke, znak sebedarja iz posvemašnje ljubavi i spremnosti da se prihvati svako stvorenje, označuju neprocjenjiv dar spasenja, koji se nudi svakome tko pusti da ga Raspeti privuče k sebi.⁸⁰ Budući da je križ djelo božanske ljubavi, zahtijeva također ljubav tj. *sequela Christi* kao odgovor.⁸¹ Teška i naporna dužnost nasljedovanja Krista biva potpomognuta snagom koju sam Križ dariva duši krštenika u svakodnevnoj borbi protiv grijeha.

čuo one riječi od kojih ne postoji ništa ugodnije: 'Danas ćeš sa mnom biti u raju!' Zbog razbojstva bio je podvrgnut kazni i predan smrti. Ali priznajući na smrti da je zavrjedio tu kaznu, vjerujući u Krista i vapijući njemu koji je pokraj njega visio, iz smrti je prešao u život, s križa u raj. O, kako li je neizmjerena Božja milosrdnost, kako li je veliku plaću podijelila tako kasnom obraćenju.» (str. 236)

⁷⁹ Čini se Marulićev interes prema Mariji Magdaleni (osim na brojnim stranicama *De humilitate et gloria Christi*, susrećemo je i u *De inst.*, I, 1, 3, 9; II, 4, 12 itd.) proizlazi iz činjenice da je ova obraćenica (kao i on sam!) te da je ljubila Krista iznad svega (usp. Ch. BÉNÉ, *De Madeleine, modele de sainteté chez Marulić, a la Madeleine baroque de Vida*, Fribourg 1990). Nakon što je opisao Marijinu bol pod Kristovim križem (usp. *De hum.*, str. 136–137) te njenu radost nakon Kristova uskrsnuća (usp. *De hum.*, str. 291–292), Marulić poziva čitatelje da razmotre Marijinu ljubav te da je učine vlastitom: »Porazmislite, molim vas, vjerne duše, o žarkoj, tako divnoj Marijinoj ljubavi i nemojte da vruća ljubav što je dugujete Kristu Spasitelju svojemu, ohladni« *De hum.*, str. 295). Bol koji osjeća Marija gubeći Isusa (usp. *De hum.*, str. 136–137) u stvari je bol samoga Marulića, koji, poput Marije, želi umrijeti zajedno s Kristom na drvu križa (usp. *Pisni razlike*, Slavić, str. 39–53, osobito stihovi 377–384, koji su njegovi vlastiti umetnuti u prijevod pjesme *Philomena* sv. Bonaventure).

⁸⁰ Raspeti Krist raširio je ruke na drvu križa kako bi privukao sebi najprije Židove, no oni su, nažalost, odbili njegovu ponudu: Krist je Židovima »pružao ruke kad je liječio bolesne, kad je uskrisivao mrtve, kad ih je pokazivao na križu čavlima pribijene. Oni su pak tada prezreli njegov savjet kad je naučavao put spasenja i propovijedaao da čine pokoru« (*De hum.*, str. 240). Kristove raširene ruke spominje Marulić i drugdje. Na pitanje:

»Zašto pružaš raširene ruke? Zašto su ti, Kriste, tijesno spojene noge?,

raspeti krist odgovara

»Zato da odsvud pozivam različite narode i da ih stalnim vezom združujem u jednu vjeru«.

(*Carmen...*, Nav. dj., str. 137).

⁸¹ Ne ulazeći u dublju raspravu, samo spomenimo da duhovnost poznaje (i razlikuje) sadržaje *imitatio Christi* od *sequela Christi*. U svojim djelima Marulić ne pravi razliku između *sequela* i *imitatio*, no ipak više koristi izraz *sequela* (tj. glagol *sequi*) negoli *imitatio* (tj. glagol *imitari*). Poznato nam je da je Marulić napisao djelo *De imitatione Christi* (vjerojatno pod utjecajem Kempenčeva djela), ipak to ne znači da je tema *imitatio* središnja tema djela (kao što to nije ni kod Kempenca, kod kojeg je samo jedna, manja u nizu tema). Kod Marulića *sequela* znači »koracati Kristovim stopama« (usp. *De hum.*, 280: »Blago slugi koji brižno slijedi stope svoga gospodara«; *QP* 9 str. 338–339; *Ev I*, 12 str. 90; *I*, 14 str. 93; *Ev III*, 24 str. 322 itd.) tj. na izvanjski način obnoviti otajstva (stanja, djela) Kristova života. Marulić nalazi temelj u 1 *Pt* 2,21: »Krist je trpio za vas i ostavio vam primjer da idete stopama njegovim«, te u Kristovim riječima: »Dao sam vam primjer da i vi tako činite« (*Iv* 13, 15).

Svojim opisom Kristove muke i smrti Marulić želi u čitatelja pobuditi suosjećanje pred onim što je Krist podnio za naše spasenje te tako proizvesti bol i kajanje zbog grijeha, a time i obraćenje. Ističući Kristovu ljubav kojom je prihvatio i podnio muku i smrt za naše spasenje, Marulić ističe i Kristovu slobodnu volju (izraz njegove ljubavi) kojom se žrtvuje za spas čovječanstva.⁸² Dakle, ljubav je razlog zbog kojeg je Krist uzeo na sebe križ te dopustio da bude razapet. Križ, prema Maruliću, nije samo instrument patnje i smrti. Križ je također i sredstvo po kojem će se Krist proslaviti te će postati instrumenat njegove moći. Naime, po križu će Krist pobijediti đavla i njegovo kraljevstvo.⁸³ Opisujući, u *Liber gloriosus*, kako *Christus Victor* odnosi pobjedu nad grijehom, smrću i đavlom, Marulić posvećuje prekrasne rečenice proslavljanja Kristova križa, koji je zajedno s njim uzašao na nebo:

»O, sretno drvo što su ga proroci prorokli, Židovi iščekivali, a pogani prihvatili... Križ je dakle drvo života onomu tko ga se uhvati, i blago onomu tko ga se bude držao! Uhvatio ga se razbojnik pa je slijedio u raj Krista koga je već priznao i koji je na njemu visio. Uhvatio ga se Petar i htio na njemu biti raspet... Uhvatio ga se i Pavao...«⁸⁴

Ljubav je obilježila čitav Kristov život, a vrhunac je imala na križu. Isus je žrtva ljubavi! Opisujući Kristovu smrt na križu, Marulić želi na teološki način, mjestimice koristeći se i terminima skolastičke teologije, objasniti što se dogodilo

⁸² »Moraš ipak umrijeti, Gospodine Isuse«, obraća se Marulić Isusu patniku i nastavlja: »ali ne zbog mržnje tih pakosnika, nego sam od svoje volje kako bi nas žrtvom svoga tijela pomirio s Bogom Ocem, kako bi svojom smrću udijelio spasenje vjernicima, kako bi, najposlije, svojim vjernima podario više milosti nego što su je bili izgubili zbog grijeha praroditelja. Naime, one koji su bili istjerani iz raja zemaljskog pozivlješ natrag u kraljevstvo nebesko. Stoga dragovoljno, a ne protiv svoje volje uzimaš čovječje tijelo, izlažeš se mukama, podvrgavaš se smrti, nema ništa veće od tvoje požrtvornosti, ništa uzvišenije od tvoje ljubavi«.(*De hum.*, str. 121)

⁸³ Usp. *De hum.*, str. 82, 255, 347, 351. Navedene Marulićeve stranice odražavaju njegovu veliku pobožnost prema Kristovu križu što je uostalom bila značajka pučke pobožnosti njegova vremena (P. POURRAT piše da je čašćenje Kristova križa proizlazilo iz pučke osjećajnosti i boli koji se je osjećao za Krista patnika — usp. *La spiritualité chrétienne, Tome II, Le Moyen Age*, Librairie Lacombe, Paris 1946, str. 502–505. Slično piše i F. VANDENBROUCKE, *La dévotion au Crucifié a la fin du Moyen Age*, u: *Maison Dieu* 75 (1963), str. 133–143).

⁸⁴ *De hum.*, str. 347–348. Uz očitu prisutnost pučke pobožnosti, čini se da Marulić u ovom slučaju slijedi i sv. Augustina za kojeg je Kristov križ »prijevazno sredstvo« koje vjernike prevozi iz ovoga u život vječni: »Sic ad illam stabilitatem nostram ubi quod est est, quia hoc solum semper sic est ut est, volumus pervenire, interiacet mare huius saeculi qua imus, etsi iam videmus quo imus: nam multi nec quo eant vident. Ut ergo esset et qua iremus, venit inde (tj. Krist) ad quem ire volebamus. Et quid fecit? Instituit lignum quo mare transeamus. Nemo enim potest transire mare huius saeculi, nisi cruce Christi portatus. hanc cruce aliquando amplectitur et infirmus oculis. Et qui non videt longe quo eat, non ab illa recedat, et ipsa illum perducet« (*In Ioannis Evangelium tractatus II,2*, Rusconi Libri, Milano 1994, str. 494).

s Isusom Kristom, pravim Bogom i pravim čovjekom, u trenutku smrti. Dakle, Isus je mrtav! Njegovo tijelo, piše Marulić, ostalo je visjeti na križu, a duša je otišla Bogu. Ali njegova božanska narav nije se odijelila ni od tijela niti od duše, nego je tijelo sačuvala od raspadanja a potom vratila dušu u tijelo i tako ga uskrisila.⁸⁵

Nakon što je opisao Kristovu smrt na križu te događaje nakon Kristove smrti, Marulić, sažimajući još jednom Kristovu muku i smrt, poziva svoje čitatelje na obraćenje (a to mu je temeljna nakana) tj. da porazmisle čime su zaslužili takvu i toliku Spasiteljevu ljubav.⁸⁶ Doista, s posljednjih stranica *Liber evangelicus*, koje su prepune osjećajnih molitava upućenih Kristu patniku, ocrtava se veliki duhovni Marulićev lik, koji s velikom osjećajnošću promatra lik Krista patnika i respetoga. Pred neizmjernom Kristovom ljubavi Marulić se osjeća pozvan da sudjeluje u njegovim bolima. obraćajući se Kristu u drugom licu jednine želi, vjerojatno slijedeći način pisanja knjige *Nasljeduj Krista*, pojačati afektivni doživljaj kod čitatelja, uvijek, dakako, s jednim te istim ciljem: proizvesti žal za počinjenim grijesima te obraćenje.

Marulić promatra otajstvo Isusa Krista ponajprije pod soteriološkim vidom. Krist je Spasitelj! Sav Kristov život, sve što je rekao i učinio bilo je za spasenje ljudi, a kao temelj imalo je upravo Kristovu ljubav. U jednom poglavlju *Evandelistara (III, 24 – Quod oportet nos conformari Christo)* Marulić, iznova naglašavajući Kristovu ljubav kao pozadinu i uzrok cijele ekonomije spasenja

⁸⁵ *De hum.*, str. 145–146: »Riječ Božja, što je jednom uzela, nikada više nije ostavila, nego je i u grobu bila s tijelom čuvajući ga od raspadanja, i s dušom u raju sjedeći Bogu Ocu zdesna. Inače bi se i tijelo u ona tri dana počelo raspadati i duša se ne bi bila tako brzo vratila da ga oživi. No, premda se u smrti duša i tijelo čovječje dijele jedno od drugoga, ne dijele se ipak od ljudske prirode. Tako se Kristovo čovještvo nije moglo ni smrću odvojiti od njegove božanske prirode. Krist je dakle i tada kad mu je tijelo bilo mrtvo bio Bog i čovjek, iako ne potpuni čovjek, zbog odvajanja duše od tijela, ali ipak čovjek zbog čovještva koje je nerazdvojivo, a zajedničko je kako duši, tako i tijelu. Bio je dakle čovjek i Bog zbog jedinstva Riječi sa čovještvom koje je uzeo.« Čini se da je Marulić u gornjem teološkom razlaganju slijedio spise sv. Ivana Damaščanskoga (usp. *De fide orthodoxa lib III, cap. XXVII*, u: *PG 94, 1095–1098*) i sv. Tome Akvinskoga (usp. *Summa Theologiae III, q. 50. a. 2 i 3*) koji gotovo na identičan način tumače stanje Krista u trenutku smrti.

⁸⁶ *De hum.*, str. 148: »Ti, međutim, vjerna dušo, upri već oči u Gospodina svoga koji visi na križu i za tebe svojevoljno trpi muke i smrt, i razmišljaj što si ikad učinila dostojno tolike i takve ljubavi Spasitelja svoga prema tebi. On je svoju glavu podmetnuo pod trnove bodljike... On je na svojim leđima podnio bičeve... On je ranjenih ruku i nogu te grudi probodenih kopljem htio proliti svoju krv...«. A ti, što si ti učinio, pita Marulić čitatelja, te, optužujući ga za nezahvalnost (griješ je ponajprije izraz nezahvalnosti) prema Kristu, poziva ga na pokajanje: »Okreni se dakle pokajanju, upri oči u križ Gospodina svoga i zavapi: Podijeli svoje rane sa mnom, Gospodine Bože, daj mi da oćutim bol tvojih muka, učini da se zajedno s tobom mućim na tom križu..., kako bih u tvojem sažaljenju na me našla utjehu i u tvojoj smrti po tebi oživjela...« (*Idem*, str. 149).

ostvarene po Kristu, izražava Kristovo poslanje pod soteriološkim vidom, tj. kroz formulu: »*pro nobis – za nas*«:

»...*Okrenimo se njegovim [tj. Kristovim] poučnim primjerima ljubavi. Radi spasenja ljudi sašao je s neba na zemlju i od Boga postao čovjek. Radi nas je podnio napore, bdjenja i muke, radi nas je umro, radi nas je sašao u podzemlje, radi nas uskrsnuo, radi nas na nebo uzašao*«. ⁸⁷

Kristov život, obilježen ljubavlju, postaje život »za druge«. Naravno ona na može ne imati posljedice i za život kršćanina koji treba i u ljubavi nasljedovati Isusa Krista. U Marulićevoj viziji kršćanskog života kreposti ljubavi pripada središnje mjesto. On, poput Pavla (usp. *Rim* 13, 10), sažima cijeli Zakon (i Evanđelje) na ljubav⁸⁸ koja, u svojem trostrukom značenju — prema Bogu, bližnjemu i neprijatelju — postaje vrhunska norma djelovanja te temelj svake druge kreposti.⁸⁹

UMJESTO ZAKLJUČKA

Marulić izlaže otajstvo Krista patnika i raspetoga kao događaj koji se povijesno stvarno dogodio i koji je, kao vrhunac, imao Kristovu smrt na križu. Marulićevo poimanje osobe Isusa Krista i njegova poslanja ovisi ponajprije o izvorima kojima se služi u tijeku svojeg studija. Radi se, dakako, o Svetom pismu, otačkoj teologiji te spisima sv. Tome Akvinskoga. Velik utjecaj na njegovo viđenje otajstva Isusa Krista imala je i pučka pobožnost koja je u središte kršćanskog života postavila upravo lik Krista patnika. Svakako da je i njegova duhovna pripadnost religioznom pokretu *devotio moderna* imala velik utjecaj na njegovo poimanje Krista (kao uzora–primjera). Treba, pak, reći da je Krist patnik i raspeti, u Marulićevoj viziji Kristova otajstva, samo prvi korak koji mu služi da navijesti spasenjsko otajstvo Krista Spasitelja i Otkupitelja koji spašava i nudi spasenje svima koji će, uzimajući udjela u njegovim patnjama tj. slijedeći njegove stope, postići i njegovu slavu. Ovdje je i granica Marulićeve misli. Naime, promatrajući Krista skoro isključivo pod soteriološkim vidom, Marulić se prije svega zanima koliko čovjek »ima koristi« od događaja Isusa Krista tj. njegove muke, smrti i uskrsnuća. Doduše, drugačije nije ni moglo biti jer Marulić živi u vrijeme kad se očekivao skori kraj svijeta te

⁸⁷ *Ev III, 24 str. 326.*

⁸⁸ »Naime, svi se propisi Zakona i Evanđelja«, piše Marulić, »svode upravo na to i imaju za svrhu da se Bog ljubi i bližnji« (*Ev II, 4 str. 166*).

⁸⁹ »... ljubav je osnova i vrhunac kreposti« (*Ev II, 15 str. 217*), u latinskom to zvuči bolje: »...*charitas ipsa fundamentum et consummatio uirtutum est*« (str. 578). Početna poglavlja treće knjige *De institutione* Marulić posvećuje kreposti i ljubavi, jer »prilichi da ona sada zauzme čelo treće knjige i da tu stane, smještena kao u kulu. A kako je ta krepost takva da ostale bez nje nisu ništa, hoćemo da svatko dobro zna da i o njoj ujedno raspravljamo bilo gdje raspravljamo o kojoj drugoj« (*De inst., III, 1 str. 35*).

je iznad svega bilo važno »*spasiti dušu svoju*«. Potom treba istaknuti da Marulić nije »profesionalni« teolog, premda jako dobro poznaje teologiju. Naime, ne pristupa određenom pitanju na znanstveno–teološki način. On je ponajprije običan vjernik – danas bismo rekli *laik* – koji iznad svega ljubi Krista te životom želi odgovoriti na Kristovo sebedarje. Unatoč (pre)čestom moraliziranju, kroz njegova se djela, kao nit, provlači krepost ljubavi koja spaja sve stranice i teme u jednu cjelinu. Tu leži vrijednost Marulićevih djela. Naime, naglašavajući askezu čiste ljubavi Marulić se svojim djelima svrstao u ne baš brojne katoličke pisce koji su pripremili katoličku obnovu (Tridentski koncil).

Viđena kao velika pomagala u duhovnom životu (tako piše Silvano Razzi, prevoditelj *Evandelistara* na talijanski), kao sredstva pogodna za kršćanski odgoj (tako piše bl. Petar Kanizije) te korisna za pobijanje nevjernika (tako piše Paul Du Mont, prevoditelj *De institutione* na francuski), ne čudi nas da su Marulićeva djela tijekom XVI. i XVII. st. doživjela velik međunarodni uspjeh. S razlogom, rekli bismo!

Mladen Parlov

THE FIGURE OF CHRIST IN AGONY IN MARULIĆ'S WORKS

The majority of Marulić's works are characterized by conspicuous Christocentrism, that, like a thread, links their pages and chapters. Marulić's conception of the figure of Jesus Christ and of his role in the history of salvation draws primarily upon the theological and spiritual trends of his time. The second important factor that influenced his conception of Christ and of his mission on earth were the poet's personal theological notions based on the Scriptures, the Christian Fathers and the classics of the high scholastics. The third factor was his own spirituality, shaped under the influences of the popular piety of the late Middle Ages, the Franciscan doctrine and, above all, the spirituality of the *devotio moderna*.

Marulić was an outstanding Christian humanist of the late Middle Ages and his writings, like those of all contemporary humanists, are to be viewed primarily as a reaction to the decadent scholastics and the moral decay inside the Church at the close of the Middle Ages. Yet, unlike other humanists, Marulić stuck to the sound theological and spiritual traditions of the Middle Ages and it was in close keeping with the lofty word of the Gospel, the teachings of the Christian Fathers and the leading theologians and religious men of the high Middle Ages that he created his noble figure of Christ, God-man and the Redeemer of all mankind. Although the poet's conception of Jesus works on different levels of meaning, according to the sacrament he treats, by far the most widely represented are the figures of Christ the Sufferer, Christ the Victor and Christ the Judge, corresponding to his three different states (sacraments). It is, however, the figure of the suffering Christ that the poet sees at the center of Christian life, following, in this sense, the popular devoutness of the time (influenced by the Franciscan doctrine) and the spirituality of the *devotio moderna*.

The suffering Christ is particularly frequent in the first two books of the *De humilitate et gloria Christi* and in his Croatian verses, that express the popular piety of the late Middle Ages. Abiding by the word of the Gospel, the poet distinguishes historical (for which he blames Judas, the Jews and Pilate) from superhistorical (God's plan, the salvation of mankind, the sins of all men) causes of Christ's passion and death on the Cross, pointing to his love of man as their cause. Marulić makes no essential difference between the bodily and the moral pains of his suffering Christ, who suffers, above all, carnal pains. This becomes particularly obvious in his Croatian writings (poems). What makes these sufferings so immense is not only his innocence and the good he has done, but, above all, his divine nature. Before the figure of the suffering Christ Marulić invites all Christendom to ponder his pains, so that they could bear their own pains in "conformity" with the suffering Son of God. The pages and the lines dedicated to Christ in agony are characterized by strong affectation, meant to inspire the reader's conversion, his renouncement of the sins, which are the first cause of Christ's suffering and death.

Christ's agony reaches its climax on the Cross or, more precisely, in the moment when he willingly accepts his crucifixion. Contemplating the crucified Christ, Marulić wonders about the reason. Why did Christ permit his crucifixion? The response lies, of course, in his love of man. Love is the ultimate and the fundamental cause of Christ's crucifixion. This is the idea Marulić enlarges on in the *Euangelistarium*, the *De humilitate et gloria Christi* and, particularly, in the poem *Od muke Isukarstove i odgovor* (*On Christ's Passion and the Answer*), where he indicates love as the cause of Christ's mission on earth, from incarnation to death. The fact that Christ, moved by his love of man, suffered and died on the Cross is of immense importance to every believer. The cross becomes "the path leading to eternal life". It is the sign of his passion as well as of his victory and Marulić exhorts all Christians to join in. Sinful and weak by nature, man has to comprehend, through Christ's experience (Christ is the Path), that penance and conversion (The Way of the Cross) lead to eternal life. Every Christian should confront the Cross and respond to Christ's love with penance and love. Describing Christ's passion and death Marulić wants to inspire compassion in his reader and, before the sacrifice that Christ made for the salvation of all mankind, and bring about feelings of pain, repentance and conversion. Every man is invited to participate in Christ's Cross, so that he could participate in his glory. The Cross, according to Marulić, is not only the instrument of his passion and death; it is also the means that will make him glorious and become the instrument of his power. Through the Cross the suffering Christ becomes the victorious Christ. The life of the suffering Christ was marked with love and the Cross was its apogee. Christ is the sacrifice to Love. Before this immense love Marulić feels invited to take part in his divine pains and to respond with love to God's self-offering in Christ's sacrifice on the Cross. He wants to induce his reader to respond with love to the divine love, appearing in the life and death of the suffering Christ. In Marulić's notion of Christian life the virtue of love has central place. Love, containing all the *Deuteronomy* and all the *Prophets*, becomes the supreme norm of action and the basis of all other virtues.